

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETO
SOCIALINIO DARBO KATEDRA**

JOLITA BROGAITĖ
socialinio darbo studijų programa

SOCIALINIŲ RYŠIŲ YPATUMAI NEDARNIOSE ŠEIMOSE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė –
Dr. I. Žemaitaitytė

Vilnius, 2005

TURINYS

ĮVADAS	3
1. SOCIALINIAI RYŠIAI IR SOCIALINĖS APLINKOS ĮTAKA ASMENYBĖS SOCIALIZACIJAI	7
1.1. Socialiniai ryšiai, jų samprata ir ypatumai.....	7
1.2. Prieraišumas, kaip socialinių ryšių veiksnys, jo formavimosi reikšmė.....	13
2. VAIKŲ, GYVENANČIŲ NEDARNIOSE ŠEIMOSE IR GLOBOS NAMUOSE, SOCIALINIAI, PSICHOLOGINIAI SUNKUMAI	18
2.1. Alkoholiu piktnaudžiaujančiose šeimose gyvenančių vaikų socialinės, psichologinės problemos.....	18
2.2. Globos namuose gyvenančių vaikų adaptacijos sunkumai.....	29
3. VAIKŲ, GYVENANČIŲ NEDARNIOSE ŠEIMOSE IR GLOBOS NAMUOSE, SOCIALINIŲ RYŠIŲ YPATUMŲ TYRIMAS	32
IŠVADOS	46
REKOMENDACIJOS	48
LITERATŪROS SĄRAŠAS	49
SANTRAUKA	52
SUMMARY	53
Priedai	

IVADAS

Nuo 1991 metų mūsų visuomenė išgyveno didžiulius makrosocialinius pokyčius, kurie turėjo įtakos šiandienos socialinei situacijai. Šiuo laikotarpiu pastebimi du socialiniai vidinės raiškos aspektai: pragmatinis ir dvasinis. Pragmatinė kryptis tampa agresyvi, sustiprinta išskaičiavimų kelia grėsmę socialiniams ryšiams, moralinėms, dvasinėms vertybėms. Gyvenimo nestabilumas, nesaugumas trukdo bręsti ir stiprėti tarpusavio santykiams. Taip gausėja ir nedarių (asocialaus elgesio) šeimų skaičius. 1991 metais asocialių šeimų skaičius šalyje siekė 7 000, o 2003 metais tokių šeimų jau buvo 17 889 (Lietuvos socialinės – ekonominės plėtros situacinė analizė, 2003). Skurdas, nusikalstamumas, tėvų priklausomybė nuo įvairių psichotropinių medžiagų – šiomis sąlygomis augdami vaikai neperima dorovinių tradicijų, silpsta moralės normos.

Mokslininkų teigimu, normali vaiko psichosocialinė raida labai daug priklauso nuo tėvų ir vaikų prieraišumo, tėvų auklėjimo stiliaus. Minėti veiksniai lemia santykių šeimoje kokybę ir kokie socialiniai ryšiai vaiką sieja su šeima. Yra daugybė vaikų, kurių gyvenimą žaloja nuo alkoholio priklausomi tėvai. Šiuos vaikus sunku atpažinti dėl keleto priežasčių. Jie gėdijasi, nesupranta, kad priklausomybė nuo alkoholio yra liga, nemoka įveikti nemalonios tikrovės ir apsisaugoti nuo jos. Vaikai jaučiasi savo artimųjų ir draugų atstumti, vengia rodyti savo jausmus. Dėl netinkamo savo tėvų gyvenimo būdo jie nuolat jaučia gėdos ir kaltės jausmą. Todėl gyvendami nedarnioje (alkoholikų) šeimoje vaikai yra socialiai uždari, turi psichologinių ir socialinės adaptacijos sunkumų. Šie vaikai jaučiasi kitokie, jiems sunku atsipalaiduoti, juokauti, negali susikaupti, yra impulsyvūs. Tokie vaikai yra per daug atsakingi arba visai neatsakingi, sunkiai bendrauja, meluoja. Jie neieško alternatyvios veiklos ir neapmąsto galimų padarinių, sunkiai siekia užsibrėžto tikslo ir nuolat laukia pritarimo ar ieško pateisinimo. Kiekvieno vaiko, augančio ar augusio alkoholikų šeimoje, patiriami socialiniai sunkumai, sąlygoti socialinių ryšių šeimoje, gali būti unikalūs, elgesys skirtingas, bet požiūris į save nėra skirtingas. Pasikeičia tik požiūris į save išraiškos būdas.

Šiuo metu esama vis daugiau literatūros apie alkoholiu piktnaudžiaujančių šeimų vaikus. Joje remiamasi ilgalaikiais stebėjimais, asmenine alkoholikų vaikų patirtimi, vis daugiau surenkama informacijos apie tokių vaikų padėtį. Šių publikacijų tikslas yra atkreipti visuomenės dėmesį į minėtus vaikus, skatinti susirūpinimą profesionalia socialine ir psichologine parama, prevencinėmis priemonėmis. Svarbu paminėti, kad alkoholikų šeimose gyvenančių vaikų problemos psichologiniu aspektu nagrinėtos A. Arnell ir I. Ekbum (1998), L. Bulotaitės (1998), C. Black (1998), J. F. Nissen (1997), R. Žukauskienės (1999), S. Wegschaidner (1998), J. G.

Woititz (1983) ir kt. Socialiniu aspektu – I. Leliūgienės (1997), A. Vodnevės ir J. Soikos (2000), G. Kvieskienės (2003) ir kt.

Remiantis Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos skelbiamais duomenimis, ypač ryškus nedarnių šeimų skaičiaus didėjimas buvo pastebėtas 2002 metais (2000 metais Lietuvoje tokių šeimų buvo 16043, jose vaikų – 36856; 2001 m. nedarnių šeimų priskaičiuota 18114, jose vaikų – 40276; 2002 m. – 18514 nedarnių šeimų, jose vaikų – 39967). Žvelgiant į 2003-ųjų ir 2004-ųjų m. duomenis pastebimas skaičiaus mažėjimas (2003 m. – 17889 šeimų, jose vaikų – 39233; 2004 m. – 16869, jose vaikų – 36895). Tačiau pagal Rietavo savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnybos pateiktus duomenis apie nedarnias šeimas ir jose gyvenančius vaikus teigti, kad esama mažėjimo tendencijos, negalima. 2001 m. šeimų priskaičiuota 59, jose vaikų – 171; 2002 m. – 57 šeimos ir jose gyvenantys 164 vaikai, tačiau 2003 metais skaičius išaugo iki 71 šeimos, vaikų jose – 171. Nors 2004 metų duomenimis nedarnių šeimų buvo 60, jose gyvenančių vaikų – 162, tačiau Rietavo savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnybos duomenimis šiuo metu tokių šeimų priskaičiuojama 69, o jose augančių vaikų skaičius pasiekė aukščiausią ribą – 180.

Nemažą susirūpinimą kelia ir globos namuose gyvenantys vaikai, kurie dažniausiai ten patenka iš nedarnių šeimų. Kasmet Lietuvoje 300 – 400 tėvų apribojamos tėvystės teisės, nes jie visiškai degraduoja ir kelia pavojų vaikų psichinei ir fizinei sveikatai.

Darbo aktualumą lemia tai, kad Lietuvos mažesniuose rajonuose, dar nepakanka organizacijų, valstybinio ir nevalstybinio lygmens programų, kurios rūpintųsi nedarniomis šeimomis, jose gyvenančiais vaikais. Socialinis darbas su šeima, ypač vaikais, gyvenančiais alkoholikų šeimose, reikalauja ypatingo dėmesio, nes lemiami socialinių ryšių šeimoje vaikai patiria daugybę psichologinių, socialinių problemų. Šis darbas reikšmingas visos Respublikos mastu, kaip pavyzdį pateikiant Rietavo savivaldybės nedarnių šeimų ir Plungės globos namuose gyvenančių vaikų socialinių ryšių ypatumus. Tema ypač aktuali Rietavo savivaldybės specialistams, dirbantiems su minėtos rizikos grupės šeimomis, pareigūnams, atsakingiems už socialinę politiką, siekiantiems atsakingo ir visuminio požiūrio į problemos sprendimą. Šioje savivaldybėje nėra įstaigos, kurioje nedarnių šeimų vaikams būtų teikiama profesionali pagalba.

Tyrimo naujumas. Šiuo magistrantūros baigiamuoju darbu siekiama atskleisti kaimo vaikų, augančių nedarniose šeimose ir globos namuose, socialinių ryšių ypatumus su kitais šeimos nariais. Siekiant atkreipti dėmesį į minėtų vaikų patiriamus sunkumus, šia tema Rietavo savivaldybėje nebuvo atlikti tyrimai. Kaimo bendruomenėje gyvenantys vaikai gauna ne tokias kokybiškas socialines paslaugas arba visiškai jų negauna. Tokių vaikų padėtis kelia didelį nerimą ir susirūpinimą.

Darbo *tikslas* – atskleisti nedarniose šeimose ir globos namuose gyvenančių vaikų socialinių ryšių ypatumus bei tai, kaip vaikai vertina šeimos narius.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti mokslinę literatūrą pasirinkta tema.
2. Išanalizuoti prierašumą aiškinančias teorijas, jo formavimosi reikšmę asmenybės raidai.
3. Aptarti alkoholiu piktnaudžiaujančioje šeimoje gyvenančių vaikų patiriamas socialines ir psichologines problemas.
4. Aptarti globos namuose gyvenančių vaikų adaptacijos sunkumus.
5. Pateikti Rietavo savivaldybės teritorijoje nedarniose šeimose ir globos namuose gyvenančių vaikų socialinių ryšių su kitais šeimos nariais vertinimą, jų patiriamus emocinius santykius šeimoje.

Objektas – vaikų, gyvenančių nedarniose šeimose ir globos namuose socialiniai ryšiai.

Tyrimo metodai:

- mokslinės literatūros analizė;
- projekcinis asmenybės tyrimas (šeimos piešimas);
- piešinio analizė

Tyrimo duomenys sukaupti naudojantis vaikų grafinais piešiniais. Tyrimas atliktas 2005 m. rugsėjo mėnesį.

Tyrimo dalyvavo 70, septynerių - vienuolikos metų vaikai. 28 – gyvenantys Plungės vaikų globos namuose ir 42 – Rietavo savivaldybės nedarniose šeimose gyvenantys vaikai. Tyrimo dalyvavo visi šio amžiaus tarpsnio nedarniose šeimose ir globos namuose gyvenantys vaikai.

Atlikta vaikų grafinių piešinių analizė, siekiant išsiaiškinti vaikų socialinius ryšius su kitais šeimos nariais. Naudojant vertinamąją ir lyginamąją analizę aptarti tyrimo metu gauti empiriniai duomenys, atskleidžiantys vaikų, augančių nedarniose šeimose ir globos namuose socialinių ryšių ypatumus su kitais šeimos nariais.

Siekiant išsiaiškinti vaiko emocinį santykį su kitais šeimos nariais, suprasti kaip jis suvokia tėvų, brolių, seserų vaidmenį šeimoje, naudotasi G. Chomentausko „Šeimos piešimo metodika“. Šeimos piešimas priklauso projekcinių asmenybės tyrimo metodikų grupei.

Hipotezė – nedarnių šeimų vaikų socialiniuose ryšiuose dominuoja neigiamas požūris į tėvą.

Sąvokos: „Šeima yra pirmoji ir natūrali visuomenės institucija, atsakinga už vaikų globą, socialinių įgūdžių vertybių formavimą, kultūros perdavimą, emocinį šeimos narių palaikymą“ (Kvieskienė G., Vilnius, 1999. P. 43).

„Nedarni šeima – šeima, kurioje yra sutrikę tarpusavio santykiai ir vienas iš tėvų neatlieka vaiko priežiūros funkcijų arba netinkamai elgiasi su kitais šeimos nariais, arba (ir) abu tėvai neišsprendžia tarpusavio problemų ir į tai įtraukia vaikus, arba (ir) vienas iš tėvų ar abu tėvai nesugeba prižiūrėti vaikų ar elgiasi su jais netinkamai“ (Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms įstatymas, 3 str.).

„Socialinių ryšių supratimas apima įvairiausias sociokultūrinės individo pareigas ar individų grupės, santykiuose vienas kito atžvilgiu“ (Современная западная социология: словарь, Москва, 1990. P.305).

„Socializacija – žmogaus vystymasis per visą jo gyvenimą, sąveikaujant su aplinka, įsisavinant socialines normas, kultūros vertybes, save tobulinant ir realizuojant toje visuomenėje, kuriai individas priklauso“ (Leliūgienė I., Kaunas, 1997. P. 295).

„Prieraišumas – stiprus kūdikio ryšys su motina ar kitu juo besirūpinančiu asmeniu išgyvenimas, lemiantis jo tolimesnę raidą“ (Vaičiulienė A., Vilnius, 2004. P. 113).

1. SOCIALINIAI RYŠIAI IR SOCIALINĖS APLINKOS ĮTAKA ASMENYBĖS SOCIALIZACIJAI

1.1. Socialiniai ryšiai, jų samprata ir ypatumai

Kalbant apie socialinių ryšių ypatumus nedarniose šeimose, visų pirma reikėtų apibrėžti sąvokas *šeima, socialiniai ryšiai*.

Esama daug ir įvairių *šimos* apibrėžimų. Šeimos paskirtis, jos funkcijos visuomenėje, kiekvieno žmogaus gyvenime taip pat nusakoma gana įvairiai. Z. Bajoriūnas (1997) šeimą apibūdina kaip pirminę visuomenės ląstelę, vieną pagrindinių jos struktūros elementų. I. Leliūgienė (2003) šeimos apibrėžimą pateikia kaip mažą asmenų grupę, kurios pagrindas – santuoka ar kraujo ryšiais susieta grupė. Jos narius sieja bendras gyvenamasis būstas ir bendras namų ūkio tvarkymas, emocinis ryšys, įsipareigojimai vieno kitam, vaikų auginimas ir auklėjimas. G. Navaitis (1999) pažymi, kad šeima – tai grupė, tenkinanti savo narių poreikius. Poreikiai tenkinami vykstant unikaliai konkrečių žmonių sąveikai, kurios negali pakeisti kitokio pobūdžio sąveikos. Svarbiausias šeiminių sąveikos ypatumas – jungti ir derinti skirtingų poreikių tenkinimą. „Šeima yra pirmoji ir natūrali visuomenės institucija, atsakinga už vaikų globą, socialinių įgūdžių vertybių formavimą, kultūros perdavimą, emocinį šeimos narių palaikymą. Rūpestinga globa, artimas šeimos narių ryšys, socialinių pareigų pasiskirstymas, auklėjimas pavyzdžiu, autoritetu, ateities planų kūrimas ir siekimas, šių siekių derinimas, kiti sociokomunikaciniai įgūdžiai geriausiai perimami natūralioje šeimoje“ (Kvieskienė G., Vilnius, 1999. P. 43). G. Valickas knygoje „Psichologinės asocialaus elgesio ištakos“ nurodo tokį šeimos apibrėžimą „tai yra tam tikra sistema, kurioje atskiri jos nariai nuolatos sąveikauja tarpusavyje, vieni kitus veikia ir atitinkamai reaguoja į šiuos poveikius“ (Vilnius, 1997. P. 25). Taigi šeima yra žmonių bendruomenė, turinti pareigas ir atsakomybę, apimanti ir atliekanti įvairias gyvenimo sritis, susieta bendru namų ūkio tvarkymu ir emociniais ryšiais.

„*Socialinių ryšių supratimas apima įvairiausias sociokultūrinės individo ar individų grupės pareigas, santykiuose vienas kito atžvilgiu. Apie socialinių ryšių išskirtinumą grupėje galima kalbėti, kai ji pasižymi trimis požymiais:*

- asmeninės kiekvieno grupės nario pareigos atliekamos dėl bendrų grupės normų, siekiant išsaugoti bendras vertybes;
- grupės narių priklausomybė nuo vienas kito, atsirandanti kaip pagrindas bendram interesui;
- individo identifikacija su grupe“ (Современная западная социология: словарь, Москва, 1990. P.305).

Kai kurie sociologai socialinius ryšius apibrėžia, vengdami „grupės“ supratimo. Pavyzdžiui, Ecionis (1990) socialinius ryšius apibrėžia kaip bet kokius teigiamus emocionalių abipusių santykių tarp dviejų ir daugiau sąveikaujančių asmenų. Toks apibrėžimas pripažįsta tik vieną išskirtinį socialinių ryšių požymį – individų sutelktumą dėl bendrų grupės normų.

Analizuojant socialinius ryšius pateikiamos juos aiškinančios mainų ir tinklo teorijos.

Mainų teorijos atstovas Dž. Homansas, išvystęs plačiausią diskusiją apie socialinę sąveiką (tarpusavio ryšius), mainuose naudojami bihevioristinės psichologijos principais. Išmokimo teorijos atstovas Dž. Homansas (1995) socialinių ryšių sėkmę aiškina pastiprinimo sąvokomis. Žmogus subjektyviai sugretina į veiklą įdėtas tiek materialines, tiek psichologines pastangas ir iš tos veiklos gautą pasitenkinimą. Savo teorijoje Dž. Homansas vartoja daug ekonomikos mokslo sąvokų, kur pastangos vadinamos kaip išlaidos, pasitenkinimas – nauda. Kaštai – tai ir nepatogumo jausmas, ir savo vertės sumažėjimas, atsisakymas to, kas pačiam naudinga. Nauda vadinama savo vertės padidėjimu, pasitenkinimu. Vertindami savo veiklą apmąstome, kiek jėgų jai skyrėme, ką praradome ir ką gavome naudingo. Jis vartoja bausmės ir apdovanojimo sąvokas sąveikos apibrėžimui, kur *vieno žmogaus veikla stimuliuoja arba nuslopina kito žmogaus veiklą* (D. Homans, 1950). Būtent tai Dž. Homansas vadina socialiniais mainais, teigdamas, kad *žmogus tik tada nenutrauks socialinių ryšių, jei iš jų gaunamas pastiprinimas viršys nemalonių socialinių ryšių aspektus*. Vėliau Dž. Homansas į šį teiginį įvedė įsipareigojimo sąvoką – būtent įsipareigojimai neleidžia bendravimo partneriams nutraukti ryšių, kai jie to nori. Nauda ir praradimai pirmiausiai vertinami paties subjekto, tačiau tam tikri socialinių ryšių ar mainų aspektai jam gali būti nevienodai svarbūs.

Dž. Homansas (1950) pateikia šešis naudos ir vertės principus, kurie atitinkamai pritaikomi tarpasmeniniuose santykiuose. Bet kurioje sąveikoje (tarpusavio ryšiuose), kurios pagrindas yra mainai, individai įvertina pelningumą, vertę ir naudą, kas sąlygoja mainų tęstinumą:

- asmuo yra labiau suinteresuotas atlikti tokį veiksma, už kurį galima tikėtis atpildo;
- jei praeityje už atliktą veiksma buvo sulaukta atpildo, tai tikėtinas atpildas ir už kitą panašų veiksma;
- kuo labiau asmuo vertina veiksma, tuo labiau tikėtina veiksmo atlikimo galimybė;
- kuo dažniau asmuo apdovanojamas, tuo mažesnė yra apdovanojimo vertė;
- atpildo nebuvimas sukelia pykčio reakciją;
- individai renkasi mažesnės vertės atpildą, jei yra didesnė tikimybė būti apdovanotam apskritai.

Kada veiksmas tampa socialiniu, t.y., kada vieno aktorius veiksmas atlygintas kito aktorius veiksmu, pereinama prie socialinės sąveikos dažnio klausimo. Šiuo požiūriu Dž. Homansas tvirtina, kad sąveikos dažnis grupėje pasiskirstęs netolygiai. Sąveikų dažnis arba

sąveikų skaičius per dieną ar per metus sąlygoja skirtumus tarp žmonių. Pirmiausia dažnis susijęs su jausmais. Padidėjus sąveikos dažniui jausmai tampa stipresni, tuo pačiu padidėja ir domėjimasis vienas kitu. Jei žmogus yra mėgstamas vienoje grupėje, dažnai jis yra mėgstamas ir kitoje. Be to, lygūs savo socialine padėtimi išvysto didžiausią sąveikos dažnį. Antra vertus, grupės nariai labiau mėgsta vieni kitus ir sąveikauja dažniau, kai sumažėja sąveikų dažnis su kitomis grupėmis; tokiu būdu gali išsivystyti negatyvūs jausmai svetimiesiems.

Sąveikos prigimtis taip pat turi reikšmę socialiniams ryšiams. Sąveikos užuomazgą Dž. Homansas apibrėžia kaip „veiksma, kuris inicijuoja eilę mainų tarp dviejų žmonių, tarp kurių iki to laiko sąveikos neegzistavo“ (D. Homans, 1961, P.199). Tas asmuo, kuris pradeda sąveiką, paprastai vertina sąveiką labiau, nei tas, į kurį buvo nukreiptas veiksmas. Tačiau jei pirmas asmuo visada yra iniciatorius, tai šioje sąveikoje du asmenys daugiau nebėra lygūs – vienas iš jų jaučia pagarbą ir nuolankumą kitam. Dž. Homansas teigia, kad sąveika organizacijos ar bendrijos viduje yra piramidės pavidalo. Paprastai aukštesnis savo padėtimi sąveikauja su didesniu skaičiumi žmonių. Grupės padidėjimas sąlygoja grandžių tarp lyderio ir kitų žmonių dydį (D. Homans, 1961).

Remdamasis Dž. Homansu, Peteris Blau toliau plėtojo mainų teoriją. Socialinius mainus jis apibrėžia kaip individų savanorišką elgesį, motyvuotą tikimosi atpildo siekimu. *P. Blau (1964) teigia, kad pagrindiniai du socialinių mainų tikslai yra ryšių užmezgimas ir pranašumo įtvirtinimas.* Mainai palaiko žmones kartu, bet taip pat gali juos ir išskirti, kada abipusio atlyginimo ir neteisingų mainų normos yra pažeistos.

Tinklo teorijos atstovų socialinės sąveikos interpretacija truputį skiriasi nuo mainų teorijos, nes tinklo analitikai svarsto tiek sąveikos turinį, tiek struktūrą. Pagrindiniai tarpusavio ryšių kriterijai užfiksuoti V. Mičelo darbe „Socialinių tinklų sąvoka ir vartojimas“ (The Concept and Use of Social Networks, 1969). Be socialinės grupės morfologinių sąvokų, V. Mičelas naudoja ir tarpusavio ryšių kriterijus. Jei socialinių ryšių (sąveikos) turinys yra mainai, tokiu būdu tinklo egzistavimo pagrindas yra mainais paremta sąveika. Turinys gali būti ir, pvz., draugiški ryšiai, giminystė; turinys yra nustatomas stebint aktorių elgesį ir jų skiriamą reikšmę. Kelių sąveikos turinių tarp dviejų aktorių sistema yra vadinama sudėtiniais ryšiais. Sąvoka „kryptingumas“ (directedness) reiškia abipusiškumo laipsnį: ar mainai vyksta viena kryptimi, ar jie yra abipusiai. „Tęstinumas“ (durability) reiškia socialinio tinklo gyvavimo trukmę. „Intensyvumas“ (intensity) nurodo įsipareigojimų ir teisių priimtimumo laipsnį. Ryšių stiprumas yra ryšių intensyvumo sinonimas. Dažniausiai giminystės ir sudėtiniai ryšiai yra intensyvesni. Sąvoka „dažnis“ (frequency) apibrėžia socialinio tinklo žmonių kontaktavimo dažnumą ir reguliarumą (V. Mitchell, 1969).

B. Velmanas akcentuoja mainus, paremtus pasikeitimais ir esančiais kasdienio talkininkavimo ir netikėtų keblių situacijų atvejais. Jis tvirtina, kad ryšių turinys (arba sąveika) priklauso nuo socialumo, įsipareigojimo ir artimumo (propinquity) (B. Wellman, 1979). Kiti tinklo teorijos atstovai sąveiką (tarpusavio ryšius) arba ryšių turinį tapatina su vaidmenų santykiais, pvz., motina – sūnus, dėstytojas – studentas, draugas. Tinklo analitikai roles supranta kaip pastoviai kintančias ir varijuojančias pagal situaciją. Beje, P. Blau šiuo požiūriu teigia, jog individų lūkesčiai priklauso nuo atitinkamų socialinių rolių (P. Blau, 1964).

Socialiniuose ryšiuose laikas yra investicija, vertė arba galimybės. P. Blau laiką charakterizuoja kaip labiausiai apibendrintą vertę. Laikas yra išsenkantis resursas, kadangi jo kiekis yra ribotas, bet jo naudojimo vertė priklauso nuo tinkamo panaudojimo. P. Blau teigia, kad laikas grupėje yra paskirstytas nevienodai; tai priklauso nuo pačių grupės narių sugebėjimo apskaičiuoti, kiek jie gali pajėgti susikurti sau gerovę. Laikas, reikalingas vienoje sąveikoje, gali būti sunaudotas kitos sąveikos „sąskaita“. Tai sukelia disbalansą visoje socialinėje struktūroje, todėl bendrijos dažniausiai yra „nuolatiniame dėsningų sąveikos modelių kaitos procese“ (P. Blau, 1964. P. 125). Tinklo teorijoje svarbiausi laiko dimensijos kriterijai yra dažnis ir tęstinumas. Tačiau skirtingi atstovai linkę nevienodai sureikšminti šiuos du kriterijus. Pavyzdžiui, D. Boisevanas teigia, kad santykių tęstinumas yra svarbiau, nes kuo ilgesnį laiką žmonės sąveikauja, tuo labiau jie linksta į abipusę pagalbą. B. Velmanas savo ruožtu teikia svarbą sąveikos dažniui, kadangi tai sukuria glaudesnius santykius (B. Wellman, 1979).

Dž. Homansas apibūdindamas socialinius mainus teigia, kad žmogus tik tada nenutrauks socialinių ryšių, jei iš jų gaunamas pastiprinimas viršys nemalonus socialinių ryšių aspektus. Būtent įsipareigojimai neleidžia bendravimo partneriams nutraukti ryšių. Mainų teorijos atstovai pripažįsta ryšių turinį, bet pervertina ryšių racionalumą. Tinklo teorijos šalininkai teigia, jog tinklo analizė yra pranašesnė tuo, kad remiantis ja yra lengviau suprasti situacinį elgesį; pasitelkiant ją galima nustatyti tiek institutų viduje, tiek tarp institutų esančių ryšių pobūdį.

Kalbant apie socialinius ryšius šeimoje, reikėtų aptarti socialinės aplinkos svarbą asmenybės formavimuisi.

Nuo pat pirmųjų kūdikio gyvenimo metų prasideda jo socializacijos procesas, kurį būtų galima apibūdinti kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų, socialinės patirties perėmimą ir atgaminimą asmenybės veiklos bei bendravimo metu.

Individas ir aplinka yra du pagrindiniai socializacijos proceso elementai. Socializacija, socialinis individo plėtojimas, socialinės patirties perėmimas ir atgaminimas svarbūs veikiant, bendraujant, mokantis prisitaikyti prie grupės ar visuomenės normų.

Socializacijos pobūdį lemia gausybė faktorių:

- auklėjimas;

- mokymas;
- atsitiktiniai ir stichiniai aplinkos poveikiai;
- vidiniai individualūs asmenybės bruožai.

Socializacija vyksta žmogui patekus į įvairiausias aplinkybes. Socializaciją lemiančių veiksnių dėka asmenybė gali perimti pačias įvairiausias elgesio formas – tiek prosocialias, tiek asocialias.

Socializacijos procesą sąlygoja trys grupės veiksnių (I. Leliūgienė, 1997):

- makroveiksniai, kurie veikia visų planetos gyventojų socializaciją;
- mezoveiksniai, kurie skirstomi pagal tautinį požymį, gyvenamąją vietą ir jos tipą. Šie veiksniai veikia socializaciją tiesiogiai ir tarpiškai per trečios grupės veiksnius;
- Mikroveiksniai - šeima, bendraamžiai ir pan.

Žmogaus socializacija vykdoma įvairiais būdais, kurie tipiškai vienai ar kitai visuomenei, kuriai jis priklauso. Tai kūdikio maitinimas ir jo priežiūra, skatinimo ir bausmių metodika šeimoje, ugdymo institucijose; palaiptis žmogaus pritaipimas prie įvairių gyvenimiškų veiklos sričių ir normų. Taigi asmenybės socializacija vyksta sąveikaujant su įvairiais veiksniais tėvais, giminėmis, kaimynais, situotiniu.

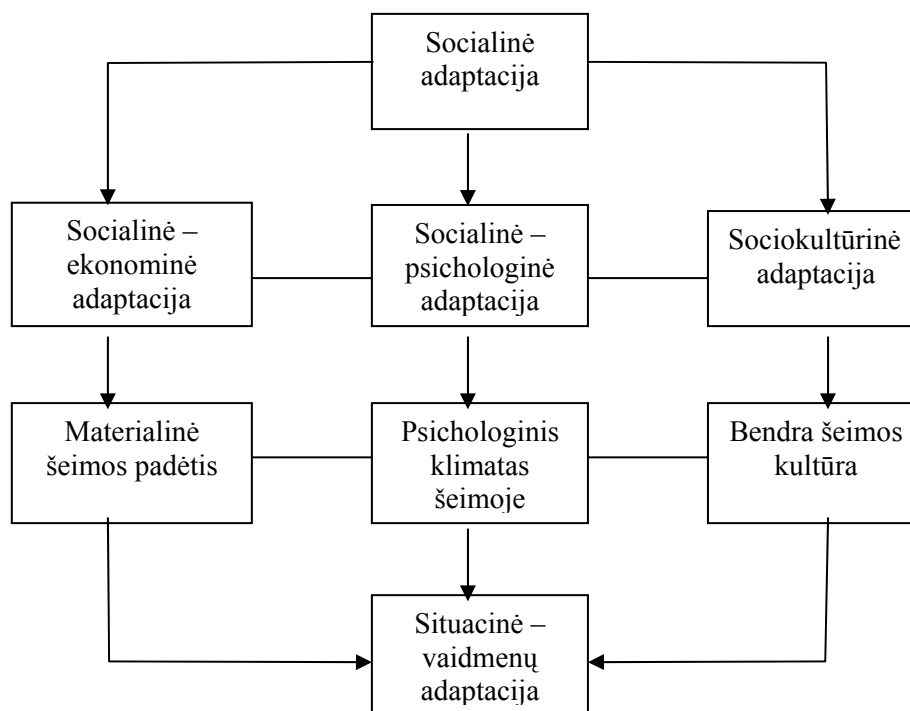
Socializavimasis – tai asmenybės nuostatų, vertybių, mąstymo būdų ir kitų asmeninių socialinių savybių perėmimas (I. Leliūgienė, 1997). Tokia socializacija yra sėkminga.

Esant sėkmingai socializacijai formuojasi socialiai subrendusi asmenybė, kuriai būdingas:

- socialinių normų priėmimas, kuris yra nusistovėjęs tam tikroje visuomenėje;
- savęs suradimas kitų žmonių tarpe;
- sąmoningas noras tobulėti;
- socialinių vaidmenų įsisavinimas.

Egzistuojant nepalankioms sąlygoms gali susiformuoti socialiai nesubrendusi asmenybė. Nepalankiomis sąlygomis gyvena vaikai iš nedarnių šeimų, netekę tėvų globos vaikai, globojami visuomenės asmenys.

Kaip vyksta fizinė, emocinė, socialinė žmogaus raida, didele dalimi priklauso būtent nuo šeimos. Šeimoje vykdoma vaikų socializacija ir įgyvendinamos pagrindinės funkcijos. Asmenybė formuojasi perimdama socialinėje aplinkoje sukauptą patirtį, kur nepaprastai svarbios egzistuojančių normų ir vertybių sistemos.

M. Galaguzova (2000) šeimos socialinės adaptacijos struktūra

Šeimos gyvenimo sąlygos, pajamų lygis, socialiniai – demografiniai narių bruožai sudaro *socialinį – ekonominį* šeimos statusą. Žemo ekonominio statuso šeima nuolat patiria nepriteklių, menką maisto racioną, nepakankamai gerai apsirengę, stinga lėšų būstui išlaikyti. Vidutinio ekonominio statuso šeimoje geresnės materialinės sąlygos, šeima vidutiniškai apsirūpinusi. Visiškai materialiai apsirūpinusi šeima turi aukštą socialinį – ekonominį statusą.

Prie *psichologinio klimato*, kūrimo prisideda visi šeimos nariai. Dorovinį šeimos psichologinio klimato pagrindą sudaro jos narių idealų, interesų, ateities planų, požiūrio į darbą, save ir šeimą vieningumo visuma. *Šeimos psichologinio klimato veiksniai yra socialinė tėvų padėtis, šeimos būtinės sąlygos, sutuoktinių suderinamumas, šeimos dydis, lyderystė šeimoje, šeimos veiklos pobūdis, vaikų auklėjimo stilius, narių nuotaikos, vidiniai išgyvenimai, tarpusavio santykiai, santykiai su aplinkiniais.* Šio klimato kokybė priklauso nuo emocinio komforto, tarpusavio supratimo, palaikymo, pagarbos, laisvalaikio praleidimo formų. *Tinkamas psichologinis klimatas yra tuomet, kai gerbiamos kiekvieno šeimos nario teisės, šeimos narius sieja glaudus emocinis ryšys, artumas.* Netinkamame psichologiniame klimate vyrauja nuolatiniai sunkumai, konfliktai nors vienoje šeimos narių santykių sferoje. Neretai tokių santykių pasekmėmis tampa vaikų bėgimas iš namų, skyrybos. *Egzistuojant neigiamam psichologiniam klimatui formuojasi nepalankios asmenybės raidos sąlygos šeimoje.* Lyginamoji asocialių ir prosocialių vaikų bei paauglių šeimos sąlygų analizė parodė, kad delinkventai augo daug

nepalankesnėmis sąlygomis nei bendraamžiai (G.Valickas, 1997). Nepalankios asmenybės formavimosi sąlygos yra nepilna, nedarni šeima, alkoholio ir narkotikų vartojimas šeimoje, nuolatiniai tėvų nesutarimai bei konfliktai, *emocinių ryšių tarp tėvų ir vaikų nepastovumas* bei emocinė deprivacija, įvairios auklėjimo klaidos ir t.t. Žinoma, kuo didesnis nepalankių faktorių skaičius veikia asmenybę, tuo didesnė elgesio nukrypimų ir įvairių psichologinių problemų tikimybė. Tai ypač aktualu kalbant apie socialinius ryšius tarp tėvų ir vaikų, augančių nedarniose šeimose. Kada šeimoje konfliktai nėra nuolatiniai, tada šeima laikoma vidutinio socialinio – psichologinio statuso.

Sociokultūrinė adaptacija – šeimos kultūroje svarbus elementas. Tėvų išsilavinimo laipsnis turi nemažą reikšmę vaikų ugdymui. Tačiau neretai išsilavinusių tėvų vaikai taip pat elgiasi nepageidautinai. Taip nutinka, kada tėvai daug laiko ir jėgų skiria asmeninės karjeros siekimui. Aukštą šeimos kultūros lygį rodo pagarba tradicijoms, papročiams, platus pomėgių ratas, dvasingumas, įvairiapusis vaikų auklėjimas. Esant šių elementų stokai šeimos kultūra gali būti vidutinio ar žemo lygio.

Situacinė – vaidmenų adaptacija yra vienas iš socialinės adaptacijos struktūros elementų. Šeimoje, kuri rūpinasi ir racionaliai bei aktyviai sprendžia vaikų problemas, funkcionuoja aukštas situacinis – vaidmenų statusas. Esant vidutiniam rodiklio lygiui akcentuojama problema, o ne sprendimas. Žemą situacinių – vaidmenų statusą turinčioje šeimoje ignoruojamos problemos, su vaiku susiję santykiai nepatenkinami.

1.2. Prierašumas, kaip socialinių ryšių veiksnys, jo formavimosi reikšmė

Prierašumo jausmas gali rodyti vaiko tarpusavio ryšių kokybę su jį supančiais asmenimis. „Prierašumas – stiprus kūdikio ryšys su motina ar kitu juo besirūpinančiu asmeniu išgyvenimas, lemiantis jo tolimesnę raidą“ (Vaičiulienė A., Vilnius, 2004. P. 113). Kalbant apie prierašumo jausmą ir jo mechanizmą pastebėtina, kad vieni mokslininkai mano, jog *tarp kūdikio ir bendraujančio asmens susiformuoja stiprus emocinis ryšys*. Rūpinimasis gyvybiniais poreikiais perauga į emocinę priklausomybę. Kitų teigimu, formuojantis prierašumo jausmui priklausomybė dėl fizinių poreikių tenkinimo nėra tokia svarbi, nes visi kūdikiai be juos prižiūrinčių asmenų pagalbos tiesiog neišgyventų. Tačiau ne visi vaikai vienodai prisiriša prie jais besirūpinančių žmonių. Priklausomybė ir prierašumas dažnai painiojami, nes *vaikai neretai stipriai emociškai susiję su žmonėmis, kurie yra svarbūs jų kasdienėje priežiūroje*.

Prierašumą aiškinančios teorijos. Etologinės krypties šalininkai elgesį aiškina iš biologinių pozicijų, teigdami, kad yra įgimtos instinktyvios elgesio formos. Etologai tyrinėja tiek

žmonių, tiek gyvūnų elgesį. Stengdamiesi nustatyti rūšiai būdingą specifinį instinktyvumą, daugiausia dėmesio skiria gyvūnų elgesiui tirti natūraliomis gyvenimo sąlygomis. Nustatyta, kad mažiems vaikams būdingi tam tikri kritiniai periodai, kai prisirišama prie savo tėvų imprintingo dėka ir, juo remiantis, toliau formuojasi stiprūs tarpusavio ryšiai tarp tėvų ir vaiko. Formuojantis prierašumui etologai išskiria du socialinės raidos periodus. Pirmas – bendro imprintingo periodas, kai vaikas reaguoja į visas žmogiškas būtybes. Antrame periode vaikas pradeda skirtingai reaguoti į savus ir svetimus žmones.

Mokslininkai, nesilaikantys etologinių pažiūrų (Hess, Ainsworth, Masters, Tracy ir kt.), mano, kad gyvūnų prierašumas (galbūt ir žmonių) susijęs su individo išlikimu. Dėl to ir vaikai stengiasi būti arčiau mamos, nes ji gali juos apsaugoti nuo pavojų. Artimas kontaktas su mama padeda nugalėti nerimą ir baimę. Vaiko prierašumas reiškiamas dviem būdais: signalinėmis ir vykdomomis reakcijomis. Abiejų reakcijų metu vaiko elgesys skatina motiną atkreipti dėmesį ir reaguoti. Kai tai vyksta, vaikas nurimsta. Etologų nuomone, sugebėjimai pranešti ir įvertinti yra įgimti. Mokslininkai nustatė, kad net labai mažas vaikas reaguoja į kitų žmonių pateikiamus stimulus. Svarbiausi stimulai yra balsas, veidas, vaiką prižiūrinčio asmens rankų ir kūno judesiai. Taigi, etologų teigimu, *prierašumas yra instinktyvi ir biologinė žmonių ypatybė.*

Psichoanalitiniame motinos ir vaiko ryšio aiškinime taip pat pabrėžiamas instinktyvumas. Psichoanalitinė teorija teigia, kad iš pradžių kūdikis skirti vienus žmones nuo kitų sugeba difuziškai, bet gana greitai jo psichinė energija (libido) tampa specifinė ir nukreipta motinos link. Šia prasme motinos ir vaiko ryšys gali būti apibūdinamas kaip prierašumas. Freudas teigė, kad oralinės stadijos metu vaiko burna yra jo malonumų šaltinis. Vaikas, atskirtas nuo motinos šiuo periodu, gali ilgėtis malonios veiklos, artumo su motina. Vėliau tai gali tapti psichinių ligų priežastis. Freudas manė, kad nepatenkinę čiulpimo poreikio suaugę siekia šį pasitenkinimą gauti gausiai valgydami, kalbėdami, kramtydami, rūkydami. Jis taip pat teigė, kad nepatenkintos oralinės stadijos žmonės yra dosnūs, neorganizuoti, vėluojantys, kitaip tariant, elgiasi „vaikiškai“, siekia rūpesčio iš aplinkinių. Pasitikėjimas tampa pagrindu tolesnei asmenybės raidai. Nepatenkintų poreikių, nepakankamo rūpinimosi vaikas ima bijoti, nepasitikėti jį supančia aplinka, tampa įtarus.

Eriksono teigimu, vaikas pirmaisiais gyvenimo metais susiduria su saugumo – nesaugumo problema. Šiame raidos etape iškyla pasitikėjimo arba nepasitikėjimo darinys. Nuo rūpinimosi kokybės priklauso vaiko pasitikėjimas aplinka. Patenkinti vaiko poreikiai, pakankamas dėmesys, žaidimai vaikui suformuoja saugumo jausmą, tuomet vaikas suvokia, kad su tais žmonėmis yra saugu. E. Eriksonas teigė, kad kai motina yra jautri, pareiginga, vaikas pasitiki ja ir įgyja pagrindą pasitikėti kitais žmonėmis.

Kognityvinė teorija vaiko sąveiką su aplinka sieja su paties vaiko motoriniais ir pažintiniais sugebėjimais. Kognityvinės teorijos šalininkai nepabrėžia instinktų vaidmens, bet mano, kad svarbu brendimas ir fiziniai sugebėjimai. Jie aiškindami prieraišumo jausmo atsiradimą, remiasi vaiko pažintiniais sugebėjimais tyrinėti aplinką. Šios krypties atstovai akcentuoja objektų pastovumo suvokimą. Vaikas suvoktus motinos bruožus kaupia kaip protinius vaizdinius ir taip supranta, kad motina egzistuoja ir tada, kai jis jos nemato. Tik kai vaikas suvokia ją nuolat esančią, gali formuotis prieraišumo jausmas.

Biheivoristinė teorija remiasi sąlyginio ir socialinio išmokymo principais. Tiesiogiai prieraišumo terminas nevertojamas. Operantinio sąlygojimo teorijos svarbiausias elementas yra paskatinimas už tam tikrą elgesį. Leidimas sekoti paskui motiną yra paskatinimas, todėl prieraišumas tampa išmoktu elgesiu. Biheivoristai teigia, kad didžioji dalis vaiko socialinio elgesio gali būti išmokta ir keistis, keičiant tam tikrus pastiprinimus. Socialinio išmokymo atstovai teigia, kad prisirišimas ir priklausomybė nuo motinos yra susiję su vaiko įgimtų poreikių tenkinimu, motinos elgesiu su vaiku, auklėjimo būdu. Augdamas vaikas yra nuolat stimuliuojamas motinos, skatinamas tam tikras elgesys. Motina formuoja stabilų priklausomo elgesio modelį, o vaikas išmoksta prašyti tam tikro motinos elgesio. Svarbiausia motinos funkcija – pozityvių paskatinių teikimas, o negatyvių vengimas.

Apibendrinant pateiktas teorijas pažymėtina, kad *kūdikio psichologinių poreikių tenkinimas ir jautrumas poreikiams yra išskirtinai svarbus tolimesnei emocinei ir pažintinei raidai. Minėtos teorijos leidžia geriau suprasti, kaip formuojasi prieraišumo jausmas, kaip jis pasireiškia. Psichologams visiškai priimtina nėra nė viena teorija, jose nepakankamai įvertinamas tėvo vaidmuo, ignoruojami individualūs skirtumai.*

Prieraišumo formavimosi reiškinys turi pereiti kelias stadijas:

1) Iki prieraišumo stadija (iki 3 mėn.). Tai nediferencijuoto reagavimo į žmogų stadija. Kūdikis išskirtinai reaguoja į žmogų: veidą, balsą. Reaguoja vienodai, nediferencijuoja.

2) Prieraišumo formavimo stadija (3–6 mėn.). Kūdikis daugiau dėmesio skiria pažįstamiems žmonėms. Iš aplinkinių išskiriami 2-3 žmonės, iš kurių vienas parenkamas kaip pagrindinis prieraišumo objektas.

3) Aiškiai apibrėžtas prieraišumas. Kūdikis aktyviai siekia to asmens (6 mėn.–2 m.). Šiuo metu prieraišumas reiškiasi intensyviausiai. Kuo didesnę stresą kelia situacija, tuo prieraišus elgesys sustiprėja.

4) Bendradarbiavimo stadija (nuo 3 m.). Vaikas pradeda suvokti savo globėjo tikslus, poreikius, pradeda derinti savo elgesį su globėjo elgesiu.

Prieraišumo svarba yra dvejopa: *prieraišumas nulemia visus santykius su žmonėmis* (jei prieraišumas nesusiformavo, nekokybiškas – nekokybiški santykiai su žmonėmis – kai jie tampa

artimesni, žmogui rūpi nutilti); *prieraišūs vaikai geriau vystosi kognityvine prasme*: logiškesnis mąstymas, jis yra abstraktesnis; geriau klostosi moralinis vystymasis. Tokie vaikai labiau pasitiki savimi, savo sugebėjimais. Tik ką gimęs kūdikis neturi prieraišumo.

Prieraišumui taip pat svarbus ir kūno sąlytis su tėvais, kurie yra švelnūs, šilti, kurie jį glosto. Prieraišumo jausmui formuojantis svarbus jautrumas vaiko poreikiams ir sugebėjimas jį patenkinti. Tėvų ir vaiko prieraišumo kokybei įtakos turi ir vaiko įgimti bruožai. Temperamentas apima įgimtas asmenybės užuomazgas ir ypač siejasi su vaiko emociniu jautrumu. Tačiau ne tik temperamentas lemia tokius skirtumus. Kitas veiksnys, turintis įtakos prieraišumui, yra motinos elgesys. Stebėjimais nustatyta (V. Vaitekonienė, 2002), kad motinų, kurios buvo jautrios, nuolat stebėdavo, ką daro jų kūdikiai ir į tai tinkamai reaguodavo, vaikai buvo prisirišę saugiai.

Ankstyvosios vaikystės prieraišumas palaipsniui silpnėja. Nerimas išsiskyrus su tėvais stipriausiai apie tryliką mėnesį, vėliau jis silpnėja.

Plačiau nagrinėjant prieraišumo įtaką, svarbu pastebėti, kad saugiai prieraišių vaikų tyrimai parodė (V. Vaitekonienė, 2002), kad jie labiau pasitiki savimi, noriau ir atkakliau imasi sudėtingų užduočių, bendraudami su kitais vaikais jie aktyvesni ir jautresni. Kaip teigia E. Eriksonas, saugiai prieraišūs vaikai žvelgia į pasaulį su pamatiniu pasitikėjimu – jausmu, kad pasaulis yra patikimas ir nuspėjamas.

Prieraišumo formavimosi problemos:

- **Nesusiformavęs prieraišumas.** Kai nėra nuolat vaiku besirūpinančio žmogaus, vaikas net neturi galimybių prisirišti. Pvz., įvairiose įstaigose augantys vaikai be nuolatinio globėjo dėmesio ir paskatinimų arba vaikai, uždaryti namie ir visiškai apleisti, dažnai yra nusišalinę, išsigandę ar net nebylūs. Įvaikinti mylinčių globėjų, jie paprastai greitai lavėja, ypač pažintine prasme. Tačiau dažnai lieka patirto apleistumo pėdsakų. Svarbiausia, kad nemylėti, jie tampa nemylintys. Žiauriai besielgiantys tėvai prisimindavo buvę mušami ir apleisti vaikystėje. Kaip nurodo V. Vaitekonienė (2002), 30 % patyrusių smurtą patys skriaudžia savo vaikus.
- **Prieraišumas susiformavęs, bet ydingas: vengiantis arba ambivalentiškas.** Tai atsiliepia santykiams su žmonėmis: jie šalti, paviršutiniški, nenuoširdūs. Nemoka reikšti gilių jausmų. Problemiškas socialinių normų suvokimas. Elgesio požymiai turi tikslą palaikyti su žmonėmis kuo tolimesnius santykius.

Tokie vaikai neturi savo inicijuojamų sąveikų. Stinga stimuliacijos. Jei vaikai neieško būdų nusiraminti, jie jaučia įtampą, nesuvokia visko aplinkiniame pasaulyje, užblokuojamas išorinis pasaulis. Jie turi kalbos, dėmesio problemų. Netgi asocialaus elgesio ištakos gali siekti ankstyvąją

vaikystę, kuomet formuojamas kūdikio emocinis prierašumas prie suaugusiųjų, socialinių vaidmenų perėmimas ir pan.

Socialiniai ryšiai apima įvairiausias sociokultūrinės individo pareigas, santykius vienas kito atžvilgiu. Suprantama, kad šeimoje ypatinga svarba tenka psichologiniam klimatui šeimoje, socialiniam – ekonominiam šeimos statusui, vaikų ugdymui. Jei tėvai ankstyvaisiais raidos periodais neužtikrina vaikui saugumo jausmo, nepatenkina jo emocinių poreikių, labai pasunkėja socialiai pageidautinų elgesio formų perėmimas.

2. VAIKŲ, GYVENANČIŲ NEDARNIOSE ŠEIMOSE IR GLOBOS NAMUOSE, SOCIALINIAI, PSICHOLOGINIAI SUNKUMAI

2.1. Alkoholiu piktnaudžiaujančiose šeimose gyvenančių vaikų socialinės, psichologinės problemos

Tarp gausybės šeimų egzistuoja įvairūs jų tipai: sėkmingos šeimos, rizikos grupės šeimos, nenusisekusios šeimos, nedarnos šeimos. Plačiau analizuojant nedarnias šeimas pažymėtina, kad *nedarni šeima – šeima, kurioje yra sutrikę tarpusavio santykiai ir vienas iš tėvų neatlieka vaiko priežiūros funkcijų arba netinkamai elgiasi su kitais šeimos nariais, arba (ir) abu tėvai neišsprendžia tarpusavio problemų ir į tai įtraukia vaikus, arba (ir) vienas iš tėvų ar abu tėvai nesugeba prižiūrėti vaikų ar elgiasi su jais netinkamai* (Lietuvos Respublikos socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms įstatymas, 3 str.).

Nedarni šeima – šeima su įvairiomis problemomis, kurios lemia šeimos galimybes darniai gyvuoti (A. Arnell, I. Ekbum, 1998). Nedarnių šeimų tėvai šalinasi savo vaidmenų, jose vaikai susiduria su nepalankiomis gyvenimo sąlygomis. Nedarniose šeimose iškilusios krizės gali būti bedarbystės, mažų pajamų, dažno išsiskyrimo pasekmė. *Nedarnioms šeimoms priskiriamos ir šeimos, kuriose piktnaudžiuojama alkoholiu.*

Taigi nedarnos šeimos, kuriose tėvai girtauja, gyvena amoraliai, visiškai nesirūpina savo vaikais. Tokių šeimų gyvenimo būdas prieštarauja teisės ir etikos normoms. Šiame darbe nagrinėjama nedarni – girtaujančių asmenų – šeima, *socialiniai vaiko ryšiai su kitais šeimos nariais.*

Siekiant geriau suprasti ir paaiškinti asmenybės poelgius, būtina analizuoti ne tik išorines sąlygas ir vidinius žmogaus ypatumus, bet ir jų tarpusavio sąveiką. Vystantis asmenybei, išorinės sąlygos bei poveikiai suformuoja tam tikras vidines sąlygas – asmenybės savybes, įsitikinimus, vertybių sistemą ir pan. (G. Valickas, 1997). Galima sakyti, kad iš pradžių konkreti aplinka suformuoja tam tikrus asmenybės ypatumus – tam tikrą vidinių darinių struktūrą, kuri gali skatinti prosocialų vystymąsi ar jam trukdyti. Susiformavę psichologiniai dariniai įgauna savarankišką raidos logiką. Jie gali formotis toliau net ir tada, kai juos sukėlusios išorinės sąlygos jau nebeegzistuoja. Žinoma, nepageidautiną asmenybės raidą lemia daug faktorių – pirminio nukrypimo dydis, jo vieta asmenybės struktūroje, neigiamos savybės reiškimosi dažnumas poelgiuose, tų poelgių pasekmės, koreguojantys aplinkos poveikiai. Ypač svarbi pirmosios vystymosi deformacijos pradžia, nes kuo anksčiau pareiškia deformacijos, tuo didesnė nepageidautino vystymosi tikimybė. Vystantis asmenybei, jos struktūroje darosi vis svarbesnis tas savybių derinys, kuris susiformavo kaip žmogaus reakcija į jo paties bruožus arba elgesio formas. Tai gali būti gynybinių, kompensacinių, akcentuotų ir kitų savybių kompleksai. Vadinasi, viena

negatyvi asmenybės savybė gali skatinti kitų nepageidautinų savybių formavimąsi. Kita vertus, asmenybė gali pati pradėti kurti aplinką, kurioje yra palankios sąlygos neigiamoms savybėms reikštis. Veikiama savo individualių ypatybių, asmenybė pirmenybę teikia tik tam tikroms išorinėms aplinkybėms, o kitų vengia. Taigi galima teigti, kad asmenybė apriboja aplinkos poveikių įvairovę ir toliau formuojasi sąmoningai ar nesąmoningai pasirinktų poveikių veikimo zonoje. Taip toliau vyksta nepageidautinas asmenybės vystymasis, o negatyvios savybės gali imti dominuoti asmenybės struktūroje.

Vaikai dažniausiai sėkmingai perima egzistuojančias elgesio normas ir vertybes bei pradeda elgtis taip, kaip iš jų reikalaujama. Elgesio normų ir vertybių perėmimas gali būti sėkmingas tik tada, kai tėvai iš savo vaikų ne tik reikalauja, bet ir yra jiems dėmesingi, kai tarp tėvų ir vaikų susiklosto šilti emociniai ryšiai ir kai vykdydami tėvų reikalavimus vaikai išgyvena teigiamas emocijas. Tad tėvų ir vaikų tarpusavio negatyvių santykių svarbus veiksnys yra emocinis atstūmimas, t.y., abejingumas vaikui, jo dvasinių poreikių ignoravimas, vaiko sutapatinimas su nemaloniais įvykiais ar kliūtimis, bet kokių vaiko veiksmų kritiškas bei užgaulus vertinimas ir pan. Vaiko emocinis atstūmimas gali pasireikšti atvirai arba slaptai, taip pat su kitomis nepageidaujamo elgesio formomis. *Emocinis atstūmimas gali sukelti:*

- *padidintą arba gynybišką nepriklausomybę.* Iš pradžių, didėjant atstūmimui, vaiko priklausomybė nuo tėvų didėja. Tačiau, vis stiprėjant emociniam atstūmimui, nuo tam tikro momento vaiko priklausomybės poreikis ima mažėti ir jis tampa vis labiau nepriklausomas. Tai gynybinė nepriklausomybė, kuri padeda apsisaugoti nuo tėvų atstūmimo. Emocinis atstūmimas daro didžiausią poveikį vaiko asmenybei nuo dvejų iki dvylikos metų.
- *Agresiją.* Natūrali išeitis iš nuolatinių frustruojančių situacijų vaikui tampa agresyvumas, kuris gali tapti asmenybės bruožu. Iš pradžių agresija gali pasireikšti paslėpta forma (pvz., vaizdiniuose), bet anksčiau ar vėliau agresija tampa neišvengiama bendraujant su žmonėmis.
- *Emocinį nejautrumą.* Žmogaus emocijų išraiška turi didelę reikšmę. Visi žmonių tarpusavio santykiai, *socialiniai ryšiai paremti emocijomis*, kurios kitų žmonių suprantamos jų išraiškos pagalba. Svarbų vaidmenį emocinė veido išraiška arba mimika vaidina ankstyvajame motinos – kūdikio ryšyje, kai verbalinis bendravimas dar nėra abipusis. Tuomet vaikui svarbu, kad motina teisingai suprastų jo ašaras, šypseną, baimę ar pasitenkinimą. Taip pat ir motinos miminė emocijų išraiška vaidina svarbų vaidmenį normaliam kūdikio vystymuisi. Emocijų išraiška taip pat svarbi ir suaugusiųjų bendravime, jų dėka galima rodyti savo jausmus. Šie signalai parodo, kaip reikėtų elgtis,

ką žmogus išgyvena, ką jaučia ir ko tikisi. Emocinė išraiška praturtina žmonių bendravimą.

- *Sumenkintą savęs vertinimą.* Jei reikšmingiausi žmonės – tėvai – atstumia ir nemylė, tuomet vaikai mano esą niekam tikę, neverti meilės. Nepatyrę tėvų meilės, neturi atitinkamo elgesio modelio. Norėdami apsisaugoti nuo psichinių traumų, bendraudami su žmonėmis dažnai išlaiko didelę distanciją. Taip jie tampa emociškai užsidarę, nesugebantys užmegzti artimų ryšių ir išreikšti savo jausmų, o kartais net apatiški ir abejingi. Jie nuvertina ir nepasitiki savimi.
- *Neigiamą pasaulio sampratą.* Būdami atstumi vaikai mažai ko tikisi iš gyvenimo. Jų manymu, pasaulis nedraugiškas, priešiškas, nepatikimas, nemalonus ir net žiaurus. Toks pasaulio suvokimas padeda paaiškinti, iš dalies ir pateisinti tėvų atstūmimą, neigiamus išgyvenimus.
- *Emocinį nestabilumą.* Atstumti vaikai pradeda labai jautriai reaguoti net į nedideles kasdienės frustracijas, dėl to labiau komplikuojasi santykiai tarp žmonių.

Susiklostę konfliktiški santykiai tarp vaiko ir tėvų, glaudaus emocinio ryšio stygius, bendraujant su tėvais išgyvenami negatyvūs jausmai, nesuformuoja naujų elgesio motyvų, sutrinka normalaus asmenybės socializacijos procesas. Netgi tuo atveju, kai tėvai tik bando vaikui įdiegti visuomenėje priimtas normas, bet nepatenkina emocinių vaiko poreikių, socialinių normų ir vertybių, tai nebus efektyvu. Tad galima teigti, kad *esant šiltų emocinių santykių stygiui šeimoje, yra sudaromos nepalankios sąlygos naujiems prosocialiems elgesio motyvams formuotis.* Esant tokiai situacijai vaikas gali gerai žinoti, ką ir kaip reikia daryti, bet jis tokių elgesio normų neperima, ir tai lieka tik kaip žinojimas. Be abejo, asmenybės auklėjimas, elgesio normų ir vertybių perkėlimas vyksta ne tik vaikui tiesiogiai rodant, ką ir kaip reikia daryti.

Identifikacija. Bandura ir kiti socialinio išmokymo teoretikai, teigė, kad paauglio elgesys yra kitų asmenų elgesio modeliavimas. *Formuojantis asmenybei svarbų vaidmenį atlieka vaiko identifikacija arba savęs sutapatinimas su kitais žmonėmis* (R. Žukauskienė, 1998). Z. Froidas buvo pirmasis, kuris ištyrė ir aprašė identifikacijos mechanizmą. Jo teigimu, identifikacija vyksta nesąmoningai ir yra svarbus pats pirmasis emocinis ryšys su kitu žmogumi. Jau gyvenimo pradžioje vaikas kaupia įvairiausias žinias apie aplinkinį pasaulį ir esamas galimybes. Kai vaikas identifikuojasi su kitais žmonėmis, jis pradeda juos mėgdžioti, stengiasi elgtis su jais taip, kaip jie elgiasi. Pačios pirmosios identifikacijos paprastai vyksta su tėvais ir labai aiškiai pasireiškia ikimokykliniame amžiuje. Šį identifikacijos mechanizmą kontroliuoti labai sunku, nes vaikai dažniausiai tėvus mėgdžioja nesąmoningai. Tėvai taip pat nežino, ką konkrečiu atveju stebi ir kopijuoja jų vaikas. Gyvenime neretai pasitaiko tokių situacijų, kai tėvai patys savęs nekontroliuoja ir taip demonstruoja nepageidautinas reakcijas arba savybes. Tuo tarpu vaikas

viską stebi ir galbūt perima. Taip netgi nenorėdami tėvai patys nevalingai perduoda savo vaikams elgesio manieras, įpročius, savybes. Kartais vaikai elgiasi visiškai priešingai nei tėvai. Tačiau dažniausiai jie įgyja gana ribotą savęs ir savo galimybių įsivaizdavimą. Vaikystėje susiformavęs požiūris į save ir savo galimybes yra toks tvirtas, kad žmogus gali nugyventi visą gyvenimą su jam savotiškai „primesta“ programa. Pavyzdžiui, tėvai gali atsainiai žiūrėti į egzistuojančias socialines normas ir vertybes arba visai jų nepaisyti ir atvirai demonstruoti asocialų elgesį. Kadangi, kaip jau buvo minėta, *iš pradžių vaikai labiausiai imituoja tėvus, tai jie gali lengvai ir greitai perimti iš tėvų asocialaus elgesio vertybes bei atitinkamas elgesio normas*. Todėl labai svarbu, kad vaikai dažniau matytų prosocialaus elgesio modelius.

Kada tėvai ir vaikai psichologiškai yra nutolę vieni nuo kitų, tuomet tarp jų negali atsirasti glaudžių emocinių ryšių arba šie ryšiai gali nutrūkti. Būtent tokiais atvejais vaikas gali identifikuotis su vienu iš tėvų arba pradėti identifikacijos modelių ieškoti artimiausioje aplinkoje. Vėlesniais asmenybės raidos periodais identifikacijos objektų daugėja. Tuomet jais gali tapti ne tik tėvai, bet ir mokytojai, bendraamžiai, literatūriniai veikėjai, sporto, muzikos žvaigždės ir t.t. Pasirenkant naujus identifikacijos objektus, senieji dažnai netenka reikšmės. Tačiau neretai asmenybė susitapatina su kitu žmogumi tik iš dalies ir perima tik tas savybes, kurios, jo manymu, gali padėti pasiekti norimų tikslų.

Taigi identifikacijos procesas vaidina labai svarbų vaidmenį asmenybės socializacijos ir adaptacijos procese. Asmenybės formavimosi mechanizmų analizė padeda suprasti, kaip *vaikai gali netiesiogiai perimti tėvų nuostatas, savybes, vertybes, socialinėje aplinkoje priimtas elgesio normas*.

Vaikui saugumo jausmą, savigarbą ir sugebėjimą įveikti sudėtingas vidines problemas teikia jo santykiai – kai duodama ir imama – su tėvais ir kitais žmonėmis. Didelę tikimybę pajusti šių santykių stygių turi vaikai iš alkoholikų šeimų. Vaikams, žinoma, turi įtakos tai, kad jie auga šeimoje, kur esama didelių problemų tarp tėvų, kur krizės, prievarta ir piktnaudžiavimas alkoholiu yra dalis kasdienio gyvenimo. Dažnai būna sunku nusakyti, koku būdu vaikui pakenkiama. *Tėvų alkoholizmo įtaka vaikams priklauso nuo vaiko amžiaus, asmenybės, lyties, kelintas vaikas šeimoje, kuriame amžiaus tarpsnyje prasidėjo sunkumai šeimoje, kuris iš tėvų piktnaudžiauja ir pan.* Nustatyta, kad tėvų elgesys priklauso nuo vaiko lyties. *Daug nepalankesnės sąlygos alkoholikų šeimose yra berniukams nei mergaitėms. Su jais blogiau elgiamasi, jie dažniau mušami, emociškai atstumiami* (L. Bulotaitė, 1998).

Savęs vertinimas. Nepalanki situacija šeimoje nulemia ir vaikams būdingą elgesį bei jausmus – gėdą, kaltę, vienišumą, nepasitikėjimą savimi ir pan.

Savęs vertinimas yra labai svarbus objektas kiekvienam žmogui. Todėl stengiamasi ne tik apsaugoti savęs vertinimą, bet ir jį kelti kuo aukščiau. Savosios vertės suvokimas yra nepaprastai

svarbi asmenybės charakteristika. Savęs vertinimo lygis reguliuoja elgesį įvairiose gyvenimo srityse, stipriai veikia tarpasmeninius santykius, veiklos tikslų ir krypčių pasirinkimą, jo efektyvumą, apsisprendimą krizinėse situacijose. Nuo požiūrio į save priklauso sėkminga asmenybės raida. Daugelio psichologų teigimu, pagrindiniais asmenybės vystymosi etapais susiformavęs teigiamas savęs vertinimas yra viena iš svarbiausių žmogaus elgesio varomųjų jėgų. Savęs vertinimo jausmą gali veikti keletas aplinkybių:

- atitikimas tarp aspiracijų ir realių laimėjimų;
- aplinkinių žmonių įvertinimas;
- savęs lyginimas su kitais;
- auklėjimas vaikystėje.

Augant savigarbos jausmas kinta. *Ankstyvojoje vaikystėje svarbiausias yra suaugusių šeimos narių įvertinimas.* Kai vaikai pradeda lyginti informaciją, jų savęs vertinimas labai siejamas su mokytojų vertinimais, gaunamais pažymiais, kitų vaikų elgesio stebėjimu. *Viduriniojoje vaikystėje yra glaudus ryšys tarp savęs vertinimo, kasdienio elgesio ir mokymosi sėkmės.* Save gerbiantys vaikai yra labiau vertinami ir bendraamžių. Paauglystėje svarbiausias vaidmuo tenka bendraamžių vertinimui. Namų aplinkoje esantis šiltas, pozityvus tėvų elgesys padeda vaikui pasijusti ir būti tikram, kad yra vertingas, nusimanantis, priimamas šeimos narys. Pagrįsti, racionalūs paaiškinimai, tvirtas tikėjimas suteikia vaikui drąsos vertinti savo elgesį lyginant jį su standartais ir pasitikėti savo priimtais sprendimais.

Atlikti tyrimai parodė, kad *alkoholiku vaikai save vertina menčiau nei tie vaikai, kurių namuose neigiamai* (J.G. Woititz, 1999). Taip yra todėl, kad savo vertės pajutimą labiausiai nulemia pagarbus, palankus ir atidus svarbių vaikui asmenų elgesys jo atžvilgiu. Tėvams naudojant prievartą, vaikui formuojasi menkavertiškumo jausmas. Nepakakamai save vertindamas tampa pažeidžiamas, jautrus tiek teigiamam, tiek neigiamam savo asmenybės vertinimui. Menkai save vertintis žmogus bendraudamas su kitais yra drovus, sukaustytas, jaučiasi nejaukiai. Jis iš anksto yra įsitikinęs, kad aplinkiniai jį vertina neigiamai. *Kita vertus, menkai save vertindamas, neigiamai vertina ir kitus, yra įtarus, nepasitikintis aplinkiniais, negeranoriškas. Menkai save vertinantys žmonės rečiau sulaukia aplinkinių simpatijų, dažniau tampa grupės atstumti, izoliuoti.* Nepasitikėjimas savimi, bendravimo sunkumai riboja aktyvią asmenybės veiklą, formuoja pasyvumą, neryžtingumą, nesavarankiškumą. Amžius čia neturi lemiamos reikšmės. Tiek aštuoniolikmečių, tiek dvylikamečių požiūris į save beveik nesiskiria. Tai rodo, kad, kol nedaroma intervencijos, savimonė nesikeičia, galbūt pasikeičia tik požiūris į save išraiškos būdas.

Nesėkmingai bandant pakelti savo vertinimo lygį prosocialiais būdais, tikėtina, kad savęs vertinimo lygis gali būti keliamas asocialioje aplinkoje. Tada vaikas pradeda ieškoti veiklos,

kurioje galėtų patirti sėkmę, susilaukti pritarimo ar dėmesio. Galimas siekimas įvertinti save kitų sąskaita – juos žeminant, mušant, akcentuojant jų trūkumus, mažesnę kompetenciją, klaidas ir pan.

Nemokėjimas išreikšti jausmų. Daugelis vaikų iš nedarnių šeimų auga pilname baimės pasaulyje. Jie emociškai nepatenkinami, jiems trūksta priežiūros: maisto, drabužių, kūniško kontakto ir paskatinimų. Alkoholikai dažnai psichologiškai palieka savo vaikus abstinencijos periodu. Tada vaikai priversti gyventi savo gyvenimą be tėvų. *Gerų santykių stygius su suaugusiais ir galimybės pakalbėti apie save, savo jausmus, savo išgyvenimus, savo džiaugsmus ir baimes nebuvimas priveda prie to, kad vaikai neigia savo jausmus. Atstumti vaikai, nepatyrę tikrosios tėvų meilės, neturi atitinkamo elgesio modelio, kuris demonstruotų emocinę šilumą.* Taip vaikai yra išmokomi užgniaužti savo jausmus, tarytum jų visai nebūtų. Šie vaikai, siekdami apsaugoti save nuo papildomų psichinių traumų, dažnai išlaiko didelę distanciją bendraudami su žmonėmis. Dėl minėtų priežasčių atstumti vaikai gali tapti emociškai užsidarę, *nesugebantys užmegzti artimų ryšių bei išreikšti savo jausmų*, o kartais netgi pasidaryti apatiški, abejingi. Juk tokioje šeimoje jie neturi teisės jausti ir tuo labiau kalbėti apie savo jausmus. „Ir taip užtenka bėdų“, „nelįsk su savo kvailom problemom“ – taip ar panašiai yra sakoma vaikams, kai jie nori pasiguosti, pasidalinti savo jausmais, bėdomis.

Kaltė dėl problemų namuose. Kai vaikams nuolat priekaištauojama, kai jie niekaip negali įtikti tėvams, kai vaikų teigiamybės nėra pastebimos, tada vaikai ima manyti, kad šeimai be jo eitųsi geriau, kad būtent jie yra visų problemų priežastis. Neretai šią nuomonę palaiko ir tėvai. Todėl vaikai iš alkoholikų šeimų *jaučia kaltę dėl problemų šeimoje.*

Nuolatinis nerimo ir baimės jausmas. Gyvendami nuolatinėje įtampoje, vaikai iš nedarnių šeimų *jaučia nuolatinį nerimą ir baimę.* Baimė – tai emocija, kylanti tada, kai asmuo nujaučia pavojų savo biologiniam ir socialiniam gyvavimui. Vaikų baimė paprastai būna nukreipta į specifinius, aplinkoje esančius objektus ar įvykius. Priešingai nerimui ji siejama su konkrečiu aplinkos objektu (pvz., asmeniu, įvykiu, daiktu). Baimei būdinga įtampa, susijaudinimas, stokojanti harmonijos veikla, pakitęs suvokimas. Didelė baimė mažina veiklumą, slopina skausmą. Būsena, kylanti, kai pavojaus šaltinis labai neaiškus ar nesuprantamas, vadinama *nerimu.* Nerimo priežastys primena baimės atsiradimo priežastis, bet, skirtingai nuo baimės, nerimo šaltinio negalime tiksliai nurodyti. Tyrinėtojai nurodo keletą nerimo priežasčių: įvairios socialinės problemos, ryškūs pasikeitimai žmogaus gyvenime. *Nerimas kyla dėl tarpasmeniniuose santykiuose trūkstamo saugumo jausmo.* Jeigu vaikui stinga dėmesio, tėvų šilumos, jis jaučiasi atstumtas, nerimauja, ir jo elgesys gali tapti neurotinis. Visi alkoholikų vaikai auga panašioje aplinkoje. Šeimoje gal kiek skiriasi tik veikėjai, įvykiai, bet gyvenimas namuose, aplinka visur beveik vienoda. Taip pat gali skirtis ir reakcija į tuos potyrius, o ne patys potyriai. Tokiuose

namuose niekada neatslūgsta vidinė įtampa ir nerimas. Toks klimatas namuose atsiliepia vaikų elgesiui mokykloje, su draugais. Jie tampa atsargūs, įtarūs, kontroliuoja save.

Vienatvė, gėdijamasi savo tėvų. Mokykliniame amžiuje alkoholikų vaikų vienatvė itin sustiprėja (A. Arnell, I. Ekbum, 1998). Kada vaikas paliekamas gyventi savo gyvenimą, jis tampa vienišas. Tam taip pat įtakos turi ir niekam tikusio, nereikalingo vaiko savijauta. Vaikas yra nepalankioje socialinėje terpėje, jo šeima skiriasi iš kitų. Todėl vaikai iš nedarnių šeimų dažnai *gėdijasi savo tėvų*. Jie nedrįsta ir neleidžia kitiems prisitarti prie savo šeimos. *Alkoholikų vaikai tai myli, tai niekina savo tėvus*. Tokius vaikų jausmų pokyčius lemia tėvų elgesys (J.G. Woititz, 1999). Jis pasireiškia tuo, kad tėvai taiko nesuderinamus auklėjimo stilius, poveikio priemones arba nenuoseklią bei nepastovią discipliną. Būdami blaivūs, tėvai kartais tampa mieli, širdingi, rūpestingi, žadantys viską, būtent tokie, kokius visada vaikas norėtų matyti. Tuomet vaikas žino, kad tėvai jį myli. Tačiau kartais jie tokie ir nebūna. Todėl vaikai iš nedarnių šeimų nenori ir negali atsivesti draugų namo po pamokų ar savaitgaliais. Juk namuose galbūt vėl bus apsvaigusiu muštynės, barniai, nešvaru ir netvarkinga, pas vieną iš tėvus gali užėiti draugai išgerti. Vaikui yra svarbu „neišduoti“ to, kas vyksta namuose, šeimoje. *Tokiose šeimose galioja keturios pagrindinės taisyklės: šaltumo, tylėjimo, neigimo ir izoliacijos*. Kaip tvirtina J. G. Woititz (1999), šie vaikai dažnai ima fantazuoti, kaip būtų puiku gyventi be tėvų (vieno iš tėvų) priklausomybės.

Siauras draugų ratas. Taip vaikas niekuo negali pasitikėti, jis abejoja, ar jo draugas ir toliau draugaus su juo, jei viską sužinos. Todėl *alkoholikų vaikai turi mažiau draugų*. Susidraugauti tokiems vaikams sunku ir todėl, kad jiems sudėtinga patikėti, jog jie žmonėms tikrai gali patikti. Juk visą gyvenimą jiems kalama, kad esi niekam tikęs vaikas.

Mokymosi sunkumai. Pradėjus lankyti mokyklą, nepalankiomis sąlygomis augančių vaikų padėtis yra blogesnė. Jaučiant nerimą, nežinią ir baimę dėl problemų namuose, vaikams išskyla *mokymosi sunkumų*. Jie negali susikaupti. Tiriant pažintinius alkoholikų vaikų sugebėjimus, nustatyta, kad jie yra žemesni nei kitų vaikų (L. Bulotaitė, 1998). Šiems vaikams, ypač berniukams, *būdingi tokie žemesni kognityvinio funkcionavimo ypatumai: verbalinių sugebėjimų, abstraktaus mąstymo, problemų sprendimo, atminties*. Visa tai lemia vaikų, augančių alkoholikų šeimose, mokymosi bei elgesio problemas. Šiuo metu yra aišku, kad mokymosi sunkumai anksčiau ar vėliau sukelia emocinių ir elgesio problemų, bet ne visos vaikų emocinės ir elgesio problemos yra nulemiamos mokymosi sunkumų. Ir mokymosi sunkumai, ir elgesio bei emocinės problemos gali lemti socialinę atskirtį, o jų derinys keleriopai padidina socialinės atskirties riziką. Vaikams iš alkoholikų šeimų dėl organizmo fizinio silpnumo būdinga pastovi asteninė būseną (tai toks bendras fizinis ir psichinis silpnumas, bejėgiškumas

(Tarptautinių žodžių žodynas, Vilnius, 1985. P. 49), todėl jie greičiau pavargsta, išsenka, būna dirglūs, linkę į konfliktus.

Kiekvieną dieną vertinami mokinių pasiekimai, poelgiai. Jų žinios, savybės lyginamos su kitų žmonių pasiekimais. Akivaizdu, kad mokiniai sulaukia ne tik teigiamų, bet ir neigiamų vertinimų. Atsiliekantys moksle vaikai jau nuo pirmos klasės gauna didelį neigiamą krūvį dėl mokytojų ir vaikų nepalankių vertinimų, nedraugiškumo, nepalankumo ir net priešiško. Jei ir toliau kaupiama negatyvi patirtis, vėliau ne tik atsiliekama, bet ir užimama klasėje nepageidaujama padėtis.

Atstumtųjų vaidmuo, konfliktai su klasės draugais, nepastovumas skatina ieškoti kokios nors išeities. Izoliuoti ir atstumti savo klasėje jie pradeda ieškoti kitos aplinkos, kuri galėtų juos priimti, kurioje būtų sulaukta pritarimo, paskatinimo. Dažniausiai patenkama į atstumtųjų draugiją, kurioje egzistuoja savo elgesio normos, vertybių sistema ir interesai.

Didesnė nervinių ligų susirgimo tikimybė. Nustatyta, kad alkoholikų vaikai *turi didesnę tikimybę susirgti nervinėmis — psichinėmis ligomis*, tokiomis kaip neurozės, psichopatinis asmenybės vystymasis, alkoholizmas ir pan., jie yra dažnesni įvairių ligoninių ir poliklinikų pacientai (L. Bulotaitė, 1998). Daugumos autorių nuomone (J.G. Woititz 1999, L. Bulotaitė 1998, ir kt.), alkoholikų vaikams yra didesnė rizika atsirasti ir vystytis depresijai. Pagrindinė ir akivaizdi priežastis, kodėl jiems sunku artimai bendrauti, yra ta, kad jie neįsivaizduoja, kokie būna sveiki artimi santykiai, kadangi niekad tokių nepažino. Vienintelis pavyzdys yra tėvai, o jų santykiai nebuvo sveiki.

Vaidmenų atlikimas. Nedarniose šeimose, taigi ir alkoholio bei narkotikų priklausomybę turinčių asmenų šeimose, dažnai susidaro trumpiau ar ilgiau besitęsianti krizinė situacija, veikianti visą šeimos sistemą. Ši krizinė situacija paprastai pasireiškia barniais, muštynėmis, besiantinančios katastrofos jausmu ir panašiai. Vaikas neretai deda dideles pastangas siekdamas, kad šeima „išgyventų“. Tuomet *vaikas gali imtis tėvų vaidmens* taip tarsi tapdamas mama savo mamai (A. Arnell, I. Ekbum, 1998). Atliekant daug vaidmenų, sunku tikėtis juos tobulai suderinti (A. Suslavičiaus, 1998). Dažnai vieni vaidmenys gali trukdyti, prieštarauti kitiems. Tai sąlygoja, pavyzdžiui, vaiko dalyvavimas daugelyje grupių, keliančių skirtingus reikalavimus ir pripažįstančių skirtingas elgesio normas. Dėl šios priežasties kokio nors vaidmens atlikimas vienoje grupėje ima prieštarauti vaidmens atlikimui kitoje grupėje. Jei prie to prisideda dar ir kitokios priežastys, situacija paaštrėja. Tėvams neatliekant savo pareigų dažniausiai vyriausias vaikas prisiima tėvų vaidmenį. Toks vaikas rūpinasi kitais šeimoje esančiais vaikais, gamina valgį. Kiekvienas alkoholiko šeimos narys prisiima tam tikrą vaidmenį, kuris jam padeda išgyventi. Vaidmuo, kurį prisiima vaikas, priklauso nuo:

- tėvų priklausomybės nuo alkoholio laikotarpio;

- vaikų skaičiaus šeimoje;
- vaikų padėties šeimoje;
- vaikų ryšio su kitais suaugusiais, ne šeimos nariais;
- kuris iš tėvų yra priklausomas.

S. Wegschaider yra aprašiusi ir 4 vaidmenis, kurių dažniausiai imasi vaikai. Pirmas vaidmuo – tai *šeimos herojus*, kurio dažniausiai imasi pirmasis vaikas šeimoje. Jis gerai mokosi, yra tvarkingas, pareigingas ir kelia visų aplinkinių susižavėjimą. Antrasis – *atpirkimo ožys*. Jis visiems užkliūna, nieko neatlieka laiku ir gerai. Šeimos nariai susikaupusį pyktį dėl visų savo ir šeimos bėdų išlieja ant jo. Tai dažniausiai būna antrasis vaikas šeimoje. Trečias vaidmuo dažniausiai ir tenka trečiajam vaikui šeimoje. Tai *pamirštas vaikas*. Jis niekam neužkliūna, neturi ypatingų poreikių ar reikalavimų, neprašo užuojautos, pagalbos ar paramos. Dažnai aplinkiniai netgi pamiršta apie jo egzistavimą. Ir ketvirtas vaidmuo – *juokdarys*. Jis viską stengiasi paversti juokais, pasišaipyti pats iš savęs ir šeimos problemų. Tai dažniausiai būna ketvirtas vaikas šeimoje. Tačiau nereikia pamiršti, kad visi jie elgiasi vienaip, o jaučiasi kitaip. Jų ateitis be pagalbos gali būti lydima įvairių nesėkmių ir stresų. *Šeimos herojaus* vidiniai jausmai yra neadekvatumas, pyktis, sumišimas, vienišumas, pažeidžiamumas. Be pagalbos ateityje jis gali tapti darboholiku ar per daug atsakingu. Suteikus pagalbą, gali išmokti priimti nesėkmes, tapti atsakingu už save. Kito vaidmens, *atpirkimo ožio*, vidiniai jausmai yra pažeidžiamumas, vienišumas, baimė, kaltė. Nesuteikus pagalbos, ateityje jis gali tapti galimu problemų sukėlėju mokykloje, o vėliau ir darbe, prognozuojamas nusikalstamas elgesys, o vėliau ir kalėjimas, neplanuotas nėštumas. Tokio vaidmens atlikėjui suteikus pagalbą, jis gali išmokti prisiimti atsakomybę, įvertinti realybę, tapti drąsus. „*Pamirštas vaikas*“ jaučiasi vienišas, suvokia savo menkavertiškumą, pažeidžiamumą. Be pagalbos ateityje jam gali kilti seksualinio identiškumo problemų. Suteikus pagalbą, jis gali tapti nepriklausomas, talentingas, kūrybingas. „*Juokdarys*“ šeimoje jaučia baimę, nesaugumą, vienišumą, sumišimą. Be pagalbos jis ateityje gali neįveikti stresų, likti nesubrendęs. Suteikus pagalbą, gali išmokti rūpintis savimi, nebebūti vien „klounas“.

Prievarta šeimoje. Apsvaigę tėvai dažnai pradeda barnius, į kuriuos neretai įsiterpia ir vaikas, nežinodamas, kas dar gali nutikti. Tokiu būdu vaikai yra *dažnai įtraukiami į tėvų konfliktus*, kuriuos neretai lydi muštynės (A. Arnell, I. Ekbum, 1998). Fizinis smurtas dažniausiai naudojamas, kai šeimos nariai, neturėdami autoriteto, nebeturi kitos galimybės paveikti sprendimo priėmimą šeimoje (pvz., jei vyras bedarbis, alkoholikas, narkomanas). *Tokiose šeimose egzistuoja seksualinės prievartos prieš vaikus rizika*. Seksualinės prievartos prieš vaikus faktas, kaip ir mušimas, yra slepiamas ir neigiamas tiek skriaudėjų, tiek ir skriaudžiamųjų. Vaikai iš nedarnių šeimų dažnai tampa prievartos liudininkais, kartais netgi

daugelį metų. Jie mato, kaip dažniausiai yra sumušama mama, ir jie negali jai padėti. Tokių traumuojančių įvykių eigoje vaikas gali pats tapti prievartos auka. Su smurtu namuose daugiausiai yra susiję keturi socialiniai psichologiniai faktoriai (I. Leliūgienė (1997)):

- stresas;
- izoliacija nuo visuomenės;
- alkoholizmas;
- išankstinis polinkis į smurtą.

Būtent tokia atmosfera ir vyrauja alkoholikų šeimose. Fizinė ir psichologinė prievarta gali tęstis keletą metų be įsikišimo iš šalies. Psichologinė prievarta auga, kai vaikas nevertinamas, jam grasinama, kai jis yra niekinamas ir gąsdinamas. Vaikai iš nedarnių šeimų dažnai nežino, kaip apsvaigę tėvai sureaguos į menkiausią frazę. Tai gali sukelti netgi prievartos protrūkį, kurį reikės iškęsti ir toliau gyventi su bejėgiškumo jausmu. Juk vaikas yra nepajėgus sustabdyti pasikartojančią prievartą. Žmonės, vaikystėje patyrę prievartą ar smurtą, gali tai laikyti normaliu tarpusavio bendravimo būdu (G. Valickas, 1996). Todėl fizinė prievarta jiems pasidaro net neišvengiama gyvenimo stiliaus dalimi. Šeimoje patiriamas smurtas gali sukelti ne tik trumpalaikius, bet ir ilgalaikius efektus.

Nuo vaikų amžiaus priklauso reakcija į tėvų alkoholizmą. Stebėjimų duomenimis, vaikystėje alkoholikų vaikai *dažnai tampa prievartos, nesirūpinimo ar net incesto aukomis* (L. Bulotaitė, 1998). Paauglystėje šie vaikai gali būti pašalinti iš mokyklos ar net nelankyti jos dėl ankstyvo nėštumo ar vedybų, imti piktnaudžiauti alkoholiu ar narkotikais, turėti rimtų elgesio problemų, kentėti nuo nerimo ar depresijos, bandyti žudyti. Suaugę jie turi tarpasmeninių santykių problemų, gali patirti sunkumų darbe, gali tapti alkoholikais ar narkomanais. Atlikti tyrimai liudija, kad nuo 30 % iki 50 % alkoholikų yra iš alkoholikų šeimų. Alkoholikų vaikai, palyginti su visa vaikų populiacija, turi 4 kartus didesnę tikimybę susirgti alkoholizmu (L. Bulotaitė, 1998).

Vaikystėje patiriama fizinė prievarta ir smurtas yra susiję su įvairaus elgesio sutrikimais paauglystėje ir brandžiame amžiuje: agresija, alkoholio ir narkotikų vartojimu, suicidiniu elgesiu, emocišėmis problemomis ir pan. Agresija – tai individo elgesys, veiksmas ar nusiteikimas, nukreiptas į fizinės ar psichinės žalos suteikimą kitam. Agresija dažniausiai atsiranda kaip žmogaus reakcija į frustruojančią situaciją. Tai tokia elgesio forma, nukreipta į kitą žmogų, siekiant sužaloti ar įskaudinti. Tuo tarpu kitas žmogus nori to skausmo išvengti. Yra kelios agresiją aiškinančios teorijos. Kai kurie **etologai** (K. Lorenz) mano, kad turi būti įgimta agresyvaus elgesio tendencija, t.y. įgimtas kovos instinktas. K. Lorenzas teigia, kad agresija yra įgimta, nors ir įmanoma jos pasireiškimą visuomenėje sumažinti ar kontroliuoti.

Z. Freudas ankstyvuosiuose savo darbuose agresiją kildino iš blokuojančių gyvenimo instinkto impulsų. Vėliau jis teigė, kad agresija kyla iš destrukcijos (mirties) instinkto. Agresija yra individo pastanga nukreipti mirties instinktą nuo savęs – destrukcijos į kitus asmenis, nes kitaip destrukcijos instinktas sunaikintų jį patį. Todėl psichoanalitikai agresiją vertina kaip sveiką reakciją. Bandūra A. teigia, kad agresija yra išmokstamas elgesys, kuris niekuo nesiskiria nuo bet kokios kitos vaiko įgytos elgesio formos. Agresijos tendencijos, kylančios esant frustracijai, neturi įgimtų pradmenų. Socialinio išmokimo teorijos šalininkai teigia, kad žmogus veikia prieš kitus dėl dviejų priežasčių: yra išmokęs tokių reagavimo ir atsakymo į poveikį būdų iš praeities, yra priverstas tiesiogiai agresyviai reaguoti dėl ypatingos socialinės aplinkos būklės. Socialinį išmokimą sudaro du procesai: tiesioginis pastiprinimas (kai kurių vaikų agresija pasiekia savo tikslą ir taip pastiprinama) ir socialinis modeliavimas (vaikas gali pradėti kitaip elgtis, stebėdamas savo aplinkoje kito asmens elgesį).

Informacijos apdorojimo teorijos atstovai L. Huesmannas ir L. Eronas mano, kad agresija yra giliai iššaknijęs būdingas asmenybės bruožas. Yra susijusi su genetiniais ir fiziologiniais veiksniais, pasireiškia pirmaisiais gyvenimo metais, bet ją veikia ir keičia vaiko kasdieninė patirtis. Šalininkų teigimu, ji priklauso nuo lyties, yra stabili, galima numatyti jos laiką ir tai, kaip ji pasireikš įvairiomis situacijomis. Huesmanno ir Erono teigimu, agresija yra socialinio elgesio specifinių bruožų rinkinys. Specifiniai bruožai siejami vieni su kitais, su išoriniais stimulais ir su asmens lūkesčiais. Daugelis rašiusių apie vaiko agresyvumą nurodo, kad jį pirmiausiai formuoja šeimos santykiai, tėvų bendravimo su vaiku stilius ir tik po to mokyklinė situacija. Taigi galime teigti, kad agresyvaus modelio veiksmai gali paprasčiausiai sukelti anksčiau išmoktą agresiją.

Agresyvų elgesį lemiantys veiksniai yra:

- Socialiniai faktoriai: frustracija yra lydima agresijos, o agresija visada kyla iš frustracijos (J. Dollard); tiesioginė provokacija iš kitų; agresyvaus elgesio modelio viešas demonstravimas.
- Aplinkos faktoriai: ilgas buvimas triukšme erzina ir tuo pačiu didina agresyvumą.
- Situaciniai faktoriai: didelė fiziologinė įtampa, skausmas didina agresyvias tendencijas ir skatina jas išreikšti.

Vaikui, kuriam stinga globos, kuriam yra primetamas alkoholio gyvenimas, aplinka, norint augti, gyvuoti, reikia prie tokios aplinkos prisitaikyti. Jam pačiam reikia tvarkytis, štai kodėl *alkoholikų vaikai išmoksta pasikliauti savimi labiau nei kitais*. Esant pastovumo stokai šeimoje, vaikas nežino, kas gali nutikti. Tai, kas buvo tėvų žadėta ir planuota, gali ir neįvykti. *Dažnai nusimindamas vaikas praranda pasitikėjimą tėvais ir palaipsniui ima tikėti, kad nėra*

tokio suaugusiojo, kuriuo būtų galima pasitikėti (A. Arnell, I. Ekbum, 1998). Vaikai ima elgtis nepriklausomai, tačiau po tokiu elgesiu dažnai slepiasi nelaimingas vaikas.

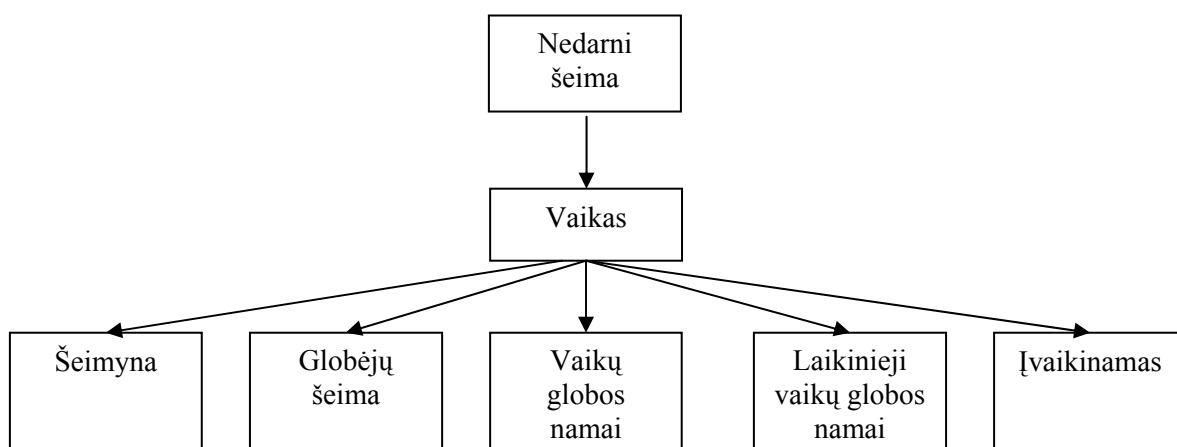
2.2. Globos namuose gyvenančių vaikų adaptacijos sunkumai

Neretai vaikai tapę nepriežiūros, apleistumo, smurto aukomis apsigyvena globos įstaigose. Visų pirma valstybės globon patenka vaikai likę visiškais našlaičiais. Tačiau apie 300 – 400 vaikų tėvams kasmet apribojamos tėvystės teisės (G. Kvieskienė, 2003). Tėvų valdžia apribojama dėl vaikų nepriežiūros, dėl žiauraus elgesio su vaikais, dėl visiško tėvų degradavimo, kai iškyla pavojus vaiko fizinei ar psichinei sveikatai, tampa pavojingas gyvenimas su tėvais. Daugėja vaikų, kai tėvai, dažniausiai motina, neprižiūri, nesirūpina savo vaikais. Socialinės našlystės tyrimai parodė (A. Vodneva ir J. Soika, 2000), kad krizinės situacijos šeimoje iškyla trūkstant materialinių išteklių išlaikyti ir auklėti vaikus. Kitaip tariant, vaikai, turėdami gyvus savo tėvus, dėl nepriežiūros palieka savo šeimas, tapdami vaikų globos namų auklėtiniais.

Į globos namus vaikai patenka dėl šių priežasčių:

- tėvams apribotos tėvystės teisės;
- vaikai atskiriami nuo tėvų teismo ar vaiko teisių apsaugos tarnybos sprendimu;
- tėvai patys atsisakė prižiūrėti ir auklėti savo vaikus.

2 schema

Įstatymų nustatyta tvarka parenkamas atitinkamas priežiūros būdas

Nedarnių šeimų vaikams, negalintiems augti saugioje biologinėje šeimoje, reikia parinkti atitinkamą globos formą: globa šeimoje, šeimynoje ar institucijoje (2 schema). Tai svarbus

žingsnis, nes nuo to, kaip vaikas adaptuojasi socialinėje erdvėje, priklauso ir tolimesnė jo gyvenimo kokybė, emocinė būseną.

Dažniausiai į valstybės globą patenka vaikai, jau sulaukę septynerių metų, rečiau – nuo 3 iki 7 metų, patys mažiausi – iki 3 metų – sudaro vos dešimtadalį. Tai rodo, kad *vaikai į globos namus patenka jau psichologiškai susiformavę, su negatyviomis nuostatomis*. Moksliniais tyrimais įrodyta, kad vaikų, netekusių tėvų globos, vystymasis turi daugybę neigiamų ypatumų, paveldėtų iš neigiamos tėvų patirties (L. I. Smagina. Socialinis pedagoginis darbas su vaikais, netekusiais tėvų globos. 2000).

Suteikiant saugesnę aplinką institucijoje ryški vaikų socialinė dezadaptacija, kada jie negatyviai įsisavina būtinus socialinius vaidmenis. Žinoma, negatyvumas paremtas ankstesne patirtimi. Vaikams sunku teigiamai priimti šeimos nario vaidmenį, nes gauta patirtis biologinėje šeimoje buvo neigiama. Jiems taip pat sunku priimti šalies piliečio vaidmenį, nes dažniausiai pažeidinėja visuomenėje įsitvirtinusias normas. Netgi profesiniai šių vaikų ketinimai formuojasi lėtai. Neretai globos įstaigos skiepijamą „našlaičio statusą“ auklėtiniai perima ir aplinkinių akyse stengiasi atrodyti našlaičiais, demonstruoti bejėgiškumą. Taip nutinka, nes ypatingas rūpestis priimamas kaip privalomas.

Globos įstaigose gyvenantys vaikai patiria sunkumus šiais aspektais (L. I. Smagina. Socialinis pedagoginis darbas su vaikais, netekusiais tėvų globos. 2000):

- Vaikų globos namų sąlygomis augdami vaikai izoliuojami nuo išorinio pasaulio, jų veikla reglamentuojama vidaus tvarkos taisyklėmis. *Jiems trūksta neformalaus bendravimo, realaus gyvenimo matymo*. Todėl nėra pakankamai patenkinami jų socialiniai poreikiai. Išvengti realaus, savarankiško gyvenimo nesėkmių, baimės gali padėti socialinių ryšių stiprinimas. Bendravimas su sėkmingų šeimų vaikais padėtų susidaryti tinkamą tarpusavio santykių ir šeimos elgesio normų supratimą. Bendruomenės požiūris taip pat turi didelės įtakos vaiko adaptavimuisi visuomenėje. Neretai nepalankiai į vaikų globos namų auklėtinius žiūri ne tik bendraklasių tėvai, bet ir mokytojai.
- Patyrę tėvų žiaurų elgesį, išdavystę, vaikai tampa nusivylę, pradėję aplinkos moralinę vertę. Todėl svarbus dėmesys turi būti teikiamas vertybėms ir etinės normoms. Pakankamas dėmesys ir rūpestis yra kaip būdas atsirasti doroviniams jausmams.
- Psichologinės problemos vaikų globos auklėtinius lydi visą gyvenimą. Turi problemų bendraujant tarpusavyje, yra emociškai šalti, ar linkę išskirtinai prisirišti, nepripažįsta kitokio požiūrio. Todėl svarbu formuoti bendravimo, emocijų valdymo, kontakto užmezgimo su kitais įgūdžius.

- Vaikų globos namuose auklėtojos dažniausiai yra moterys, todėl berniukams *stinga lytinės identifikacijos galimybių*. Mergaitės nemato vyriškojo poveikio, todėl dažnai jų vyriškumo supratimas idealizuojamas – o pagrindą sudaro kino filmų herojų būdo bruožai. Todėl ugdymo procese svarbus vyriškumo ir moteriškumo supratimas. *Neturėdami tinkamo motinystės ir tėvystės supratimo, nepatyrę gerų santykių šeimoje ir nematydami pavyzdžių jie taip pat susiduria su sunkumais šiose situacijose*. Vienas iš būdų išvengti to – tai mišrios grupės, bendros veiklos organizavimas jaunesniems vaikams, stovyklos drauge.
- *Globos namų auklėtiniai pasižymi planavimo stoka*. Pradėdami gyventi savarankiškai nesugeba vertinti materialinės, buitinės gyvenimo pusės. Gyvendami globos namuose nedalyvaudavo apsiperkant. Todėl visiškai suprantama, kad sunku protingai pasirinkti pirkinius, planuoti savo biudžetą. Tad vaikų įtraukimas į ūkinę veiklą yra naudingas jų tolimesniam savarankiškam gyvenimui.

Apibendrinant šioje darbo dalyje atliktą analizę, galima teigti, kad alkoholikų šeimose gyvenantys vaikai susiduria su tokiomis socialinėmis-psichologinėmis problemomis: linke menčiau save vertinti; dažnai jaučia baimę, nerimą ir yra nervingi; turi mokymosi sunkumų; nepasitiki suaugusiais; sunkiai sekasi išreikšti savo jausmus; jaučia kaltę dėl problemų namuose; gėdijasi savo tėvų; patirta prievarta namuose gali sąlygoti agresiją, emocines problemas.

Tapę nepriežiūros, apleistumo aukomis vaikai apsigyvena globos namuose. Čia jie dažniausiai patenka su jau susiformavusiomis negatyviomis nuostatomis, todėl jiems sunku teigiamai priimti pilnaverčio šeimos nario vaidmenį. Socialinę dezadaptaciją rodo vaikų negatyvumas įsisavinant būtinausius socialinius vaidmenis. Globos namų auklėtiniams trūksta neformalaus bendravimo, realaus gyvenimo matymo. Būdami dažniausiai moterų auklėtojų globojami, vaikai neturi galimybės įgyti vyriškumo ir moteriškumo supratimo, todėl neturėdami tinkamo tėvystės ir motinystės supratimo jie patiria sunkumus ir šiose situacijose.

3. VAIKŲ, GYVENANČIŲ NEDARNIOSE ŠEIMOSE IR GLOBOS NAMUOSE, SOCIALINIŲ RYŠIŲ YPATUMŲ TYRIMAS

Siekiant atskleisti socialinių ryšių ypatumus nedarniose šeimose buvo taikyta G. Chomentausko (1983) šeimos piešinio metodika. Tyrime dalyvavo 7 – 11 metų vaikai, siekiant išsiaiškinti jų emocinius ryšius šeimoje. Šeimos piešimas ir kitos piešimo metodikos tinkamos taikyti vaikams, nes jie mėgsta piešti, ši veikla jiems teikia malonumą. Piešimas sudaro palankias sąlygas geram emociniam kontaktui užmegzti, padeda sumažinti atsiradusią psichinę įtampą. Kaip teigia prof. A. Gučas, „*vaiko piešinys yra jo psichikos raktas, padedantis suvokti jo džiaugsmus ir rūpesčius, jo santykius su artimaisiais, aplinka ir žmonėmis, padedantis suprasti jo proto plėtotę*“. *Šeimos piešinys yra informatyvi vaiko santykių su kitais šeimos nariais tyrimo priemonė.*

Tiriamieji pasirinkti šio amžiaus tarpsnio, kadangi tarp septynerių ir vienuolikos metų pasikeičia vaiko mąstymo kokybė ir viršija tas galimybes, kurias vaikas buvo pasiekęs per priešoperacinį laikotarpį. Jie logiškiau susidoroja su aplinkos keliamais reikalavimais. Šiame amžiaus tarpsnyje vaikas siekia pusiausvyros tarp aplinkos ir savo pažintinių sugebėjimų. Jos ieškodamas vaikas siekia suderintų, stabilių ir efektyvių būdų išskylančioms problemoms spręsti. Viduriniojoje vaikystėje vaikas spręsdamas konkrečias problemas, pradeda naudotis loginiu mąstymu.

Viduriniojoje vaikystėje vaikas *ima geriau suprasti kitų požiūrį*, nuomonę ir gali palyginti savo nuomonę su šeimos ir už jos ribų esančiomis nuomonėmis. Bendraudamas su bendraamžiais *gali lyginti savo nuomonę*. Jis jau supranta, kad į tam tikrą įvykį galima pažvelgti ir iš kitų pozicijų. Todėl imama vis objektyviau vertinti įvykius, tuo pačiu atkreipiant dėmesį į įvairius objektus ar situacijas, suprasti ryšius tarp jų.

Vaikas semiasi žinių iš ankstesnių kartų patyrimo. *Mąstymas tampa laisvesnis, mažinamas vaiko mąstymo egocentriškumas, nes įgyjama nauja socialinė patirtis*, daugiau bendraujama su kitais. Bendravimas padeda susipažinti su taisyklėmis, egzistuojančiomis normomis.

Vidurinėsios vaikystės metu vis geriau sugebama sukonzentruoti dėmesį į užduotį. Augant nuolat *didėja sugebėjimas dėmesį koncentruoti ten, kur jo reikia užduočiai spręsti*. Šiame amžiaus tarpsnyje vis *gerėja vaiko atmintis*. Septynerių metų vaiką galima pradėti mokyti, ką nors papasakoti, paprašyti atpasakoti. Šiuo laikotarpiu ima skleistis ką tik pasirodę atminties ir vaizduotės sugebėjimai.

Mokyklinio amžiaus vaikai *pereina į naują kalbos mokymosi fazę*, sugeba pasinaudoti tiksliais instrukcijomis.

Vaikų piešiniai taip pat įgauna naujų bruožų. Iki penkerių metų vaikai piešia vienodai, priklausomai nuo jų amžiaus. Po truputį ima prisiminti ir įsivaizduoti atsietus nuo savęs dalykus. Paprastai nuo penkerių metų vaikas skirtingai piešia vyrą ir moterį. Tai rodo skirtingų lyčių koncepciją ir susijęs su „aš“ vaizdu. Nuo septynerių metų vaikai aiškiai suvokia šeimos sudėtį, geba tinkamai suvokti instrukciją, nupiešti šeimą. Nukrypimas nuo realios šeimos būdingas vaikams iki septynerių metų. Tai susiję su intelektine raida. *Vieno ar keleto narių praleidimas piešinyje jau teikia svarbios informacijos apie vaiko santykius su šeimos nariais.*

Tyrimo organizavimas. Priemonės: balto popieriaus lapas, šeši spalvoti pieštukai, trintukas. Tyrėjas duoda instrukciją: „Aš norėčiau, kad tu nupieštum savo šeimą“. Negalima aiškinti, kas yra šeima, nes priešingu atveju iškreipiama tyrimo esmė. Tyrimo laikas neribojamas. Piešimo metu tyrėjas protokole fiksuoja objektų piešimo tvarką, pauzes, ilgesnes nei 15 s., trynimus, spontaniškas vaiko replikas. Stengiamas gauti kuo daugiau informacijos verbaliniu būdu. Pateikiami klausimai:

1. Išvardyk, ką čia nupiešei?
2. Ką jie veikia? Kas tai sugalvojo?
3. Ar jiems linksma? Kodėl?
4. Kas iš jų laimingiausias? Kodėl?
5. Kas iš jų nelaimingiausias? Kodėl?

Piešinio analizė. Naudojama teigiamo ir neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimo sistema. Esmė: kiekvienos šeimos narys surenka tam tikrą skaičių taškų, kurie rodo vaiko teigiamus ar neigiamus jausmus tam nariui. Piešinio analizės taikymo praktika rodo, kad kalbėti apie teigiamą ir neigiamą emocinį santykį galime tada, kai skirtumas tarp reikšmių didesnis nei 3 taškai. Jei skirtumas mažesnis, santykis neinterpretuojamas.

Piešinio interpretacija turi būti kūrybiška. Įvairios piešinio ypatybės yra daugiareikšmės, tą patį turinį vaikas gali išreikšti keliais būdais. Pvz., vaikas, kuris jaučia savo atstūmimą, emocinių kontaktų stoką šeimoje, šitai gali išreikšti ir nepiešdamas savęs, ir piešdamas tik save, ir piešdamas objektus tarp savęs ir šeimos. Kiekvienas vaikas turi savitų grafinių priemonių, todėl tyrėjui kiekvienas vaiko piešinys savita realybė, kurios turinį galima atskleisti vis kitomis priemonėmis.

Šeimos piešinio interpretacijos. Šeimos piešinys nėra vien nupieštų figūrų visuma, o šeimos narių grafinių ypatybių analizė tesudaro nedidelę interpretacijos dalį. Šeimos narių išdėstymo ir grupavimo piešinyje, objektų padėties, vaizduojamų šeimos narių veiksmų analizė,

realios ir nupieštos šeimos palyginimas teikia kitokią informaciją. Šeimos piešinių charakteristikos interpretuojamos pagal skirtingas prielaidas.

Instrukcija „Nupiešk savo šeimą“ yra gana neapibrėžta, ir vaikas gali suteikti savo piešiniui tokį turinį ir formą, kokią nori. Tokioje situacijoje išryškėja:

1. Vaiko jausmai kitiems šeimos nariams.
2. Kokius juos mato vaikas.
3. Kurie iš jų yra reikšmingiausias.

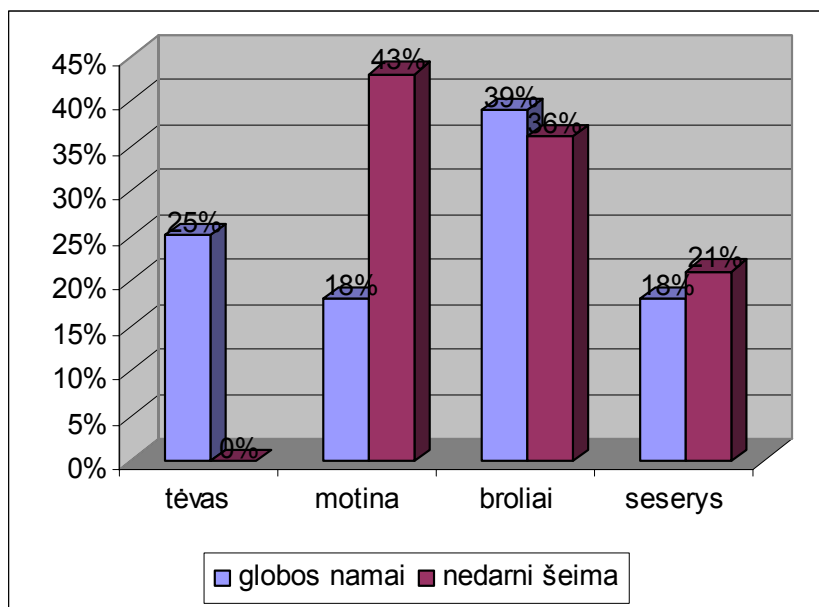
Figūrų ypatybių analizė. Teigiamus jausmus šeimos nariams vaikas atskleidžia įvairiau ir tobuliau juos piešdamas. Analizuojama pagal tokius kriterijus:

1. Asmens kūno schema tobuliausia.
2. Asmens apranga detaliausiai nupiešta, išpuošta.
3. Figūra nuspelvinta daugeliu spalvų.

Vaiko neigiamą santykį su šeimos nariu rodys netobuliausia jo kūno schema, mažiausias išdailinimas ir nuspalvinimas.

Globos namuose ir nedarniose šeimose gyvenančių vaikų emocinio santykio su šeimos nariais teigiamas įvertinimas

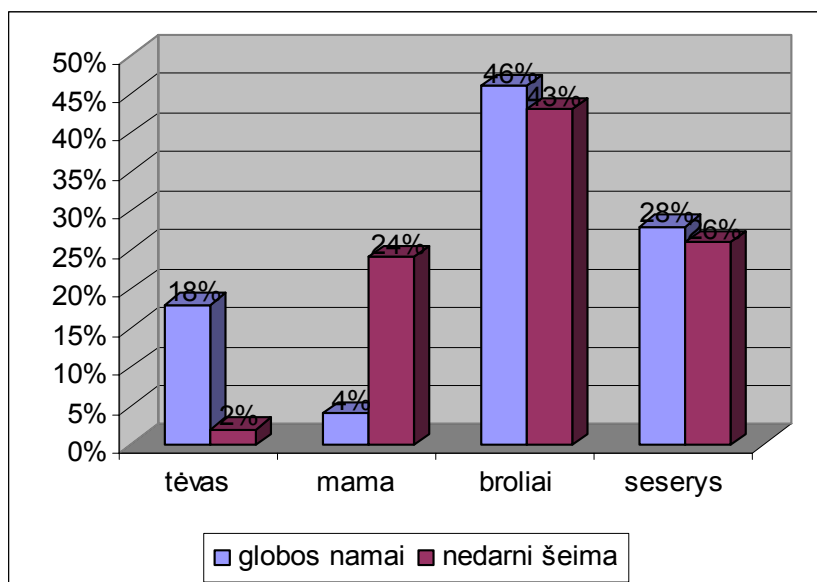
Vaikas, piešdamas šeimą, pradeda nuo reikšmingiausio arba jam emociškai artimiausio žmogaus.

1 pav. Piešinyje vaizduojamas pirmas

39 % vaikų, gyvenančių globos namuose, pirmiausiai piešė brolius, 25 % – tėvą, 18% – mamą. Matome, kad vaikai, gyvenantys nedarniose šeimose, pirmiausia piešia motiną – 43%. Nors ir asocialaus elgesio motina, tačiau ji dažnai yra šeimos branduolys, atliekanti bent minimalias funkcijas šeimoje, skirianti šiek tiek daugiau dėmesio vaikui nei kiti šeimos nariai. Reikia pažymėti, jog šiuo atveju motinos figūros piešimas pirmiausia ne visuomet rodo vaiko teigiamą emocinį santykį su ja. Kai vaikai vaizduoja pirmą kitą (ne motiną) šeimos narį, šiuo atveju brolius – 36 % nedarnių šeimų vaikai, 39 % globos namuose gyvenantys vaikai, seseris – 21 % – galima teigti, jog vaiko emociniai santykiai su šiuo šeimos nariu šilti, kad vaikas prierašus jam ar šiam nariui teikia ypatingą, svarbią vietą šeimoje.

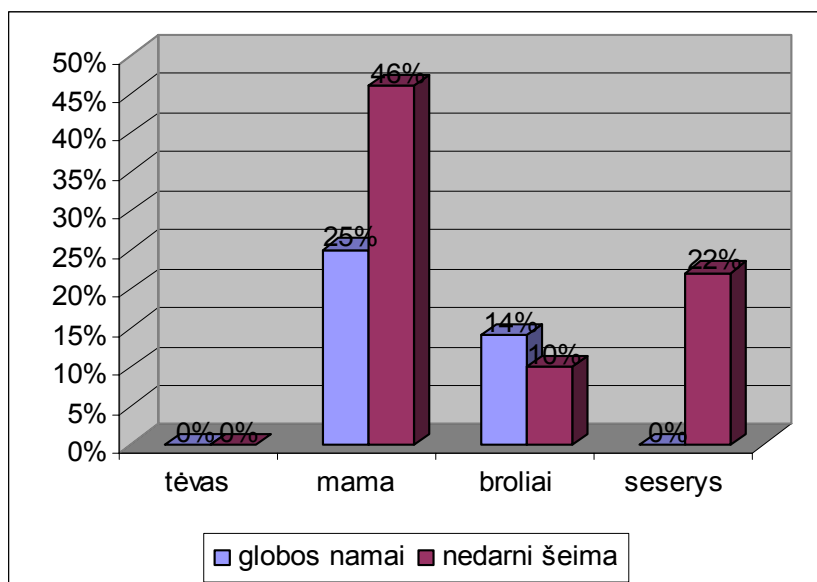
Kai pirmoji nupiešta figūra yra didžiausia, tačiau nėra išgražinta, kruopščiai nupiešta, tai rodo asmens reikšmingumą, stiprumą, dominavimą šeimoje, bet nenurodo vaiko teigiamų jausmų jam. Jei pirmoji figūra yra geriausiai nupiešta, rodo, jog tai mylimiausias šeimos narys, kuriuo vaikas seka ar nori būti panašus į jį (šie aspektai pateikti 3, 4 pav.).

2 pav. **Piešia šalia savęs**

Šeimos piešinyje matome, jog vaikai, gyvenantys globos namuose, šalia savęs piešia brolius – 46 % ir seseris – 28 %. Tėvą šalia savęs nupiešė tik 18 % tiriamųjų.

Panaši situacija vaizduojama ir nedarniose šeimose gyvenančių vaikų. Noras būti su broliais ir seserimis (43 %, 26 %). Tik 24 % tiriamųjų šalia savęs piešia mamą. Galime teigti, jog taip yra dėl anksčiau aptartų priežasčių. Dauguma tiek globos namuose gyvenantys vaikai, tiek nedarniose šeimose gyvenantys vaikai šalia savęs piešia brolius. Kaip matėme iš 1 pav. aptartų duomenų, 39 % globos namuose gyvenančių vaikų ir 36 % nedarniose šeimose gyvenančių vaikų pirmiausiai taip pat piešė brolius, tad brolių piešimas šalia patvirtina, jog tiriamieji jaučia šiltus emocinius ryšius su jais. Galime teigti, jog vaikai jaučia simpatiją šiems nariams, išreiškia norą būti kartu.

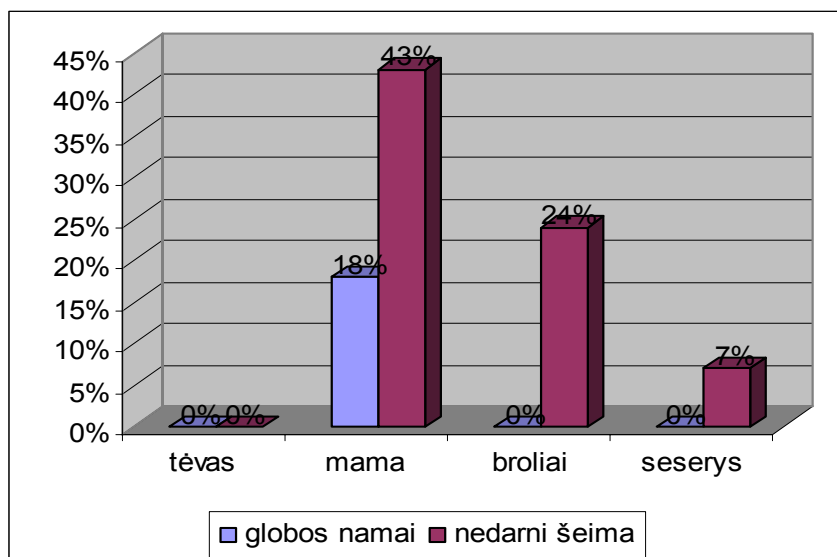

3 pav. Figūros detalės

Lyginant globos namuose ir nedarniose šeimose gyvenančių vaikų piešinius atsižvelgiama į šias detales: galvą, plaukus, ausis, akis, antakius, blakstienas, nosį, skruostus, burną, kaklą, liemenį, pečius, rankas, plaštakas, pirštus, kojas, pėdas. Daugiausia detalių gyvenantys globos namų ugdytiniai skyrė mamai – 25 % ir broliams – 14 %, nedarniose šeimose – mamai – 46 % ir seserims – 22 %. Pastebėta, jog vaikai piešė „besišypsančius“ žmones, tačiau tai nereiškia, kad jie taip suvokia aplinkinius ir patys yra linksmi. Šypsena vaiko piešinyje – tai tam tikras „štampas“, universalus piešinio bruožas. Interpretacijai šeimos narių veido išraiškos reikšmingos tik tada, kai jos skiriasi. Analizuojant piešinius nebuvo pastebėti pabrėžti dantys piešinyje – nei savo, nei kito šeimos asmens atžvilgiu. Galime teigti, jog nepastebėjome oralinės agresijos, baimės jausmo, suvokiant to nario priešišumą vaikui.

Fiksuojant tyrimo metu vaikų spontaniškas reakcijas pastebėjome, kad vaikai iš nedarnių šeimų piešdami motiną dažniausiai šypsojosi, švelniu balsu tardami „čia mano mama“.

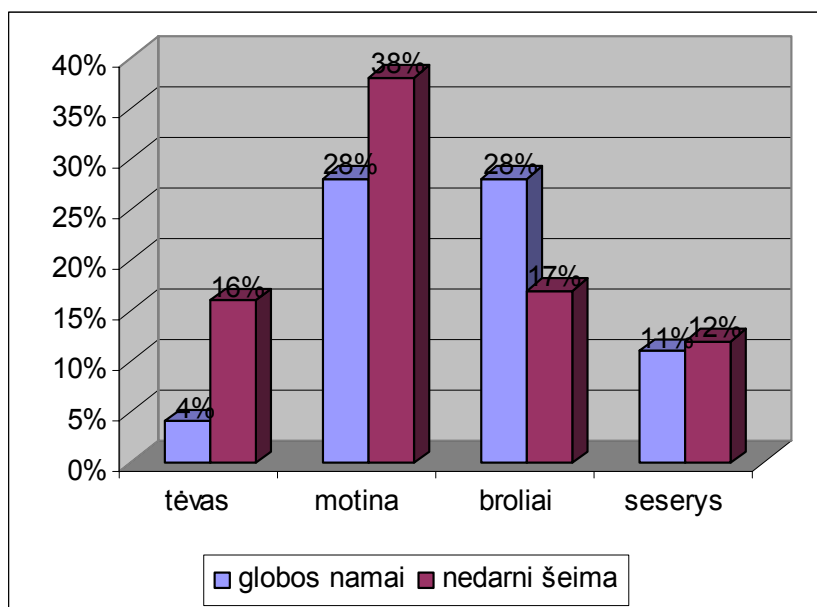
Kaip matėme iš 1 pav., 28 % globos namuose gyvenančių vaikų pirmą figūrą nupiešė tėvo, o 43 % nedarnių šeimų vaikų nupiešė motinos figūrą. Tačiau tėvo figūros spalvinimui, globos namuose gyvenantys vaikai, neteikė jokio dėmesio. Tuo tarpu nedarnių šeimų vaikų piešiniuose, motinos figūra buvo spalvinama labiausiai. Kuomet pirmoji nupiešta figūra nėra išgražinta, kruopščiai nupiešta, tai rodo asmens reikšmingumą, stiprumą, dominavimą, bet ne teigiamus jausmus jam. Galime teigti, kad nedarniose šeimose gyvenantys vaikai šilčiausius jausmus jaučia mamai, yra prieraišūs jai, siekia būti panašūs į ją. Globos namuose gyvenančių vaikų šeimose dažniausiai dominuojantis, stipriausias asmuo buvo tėvas.

4 pav. Gražinimas

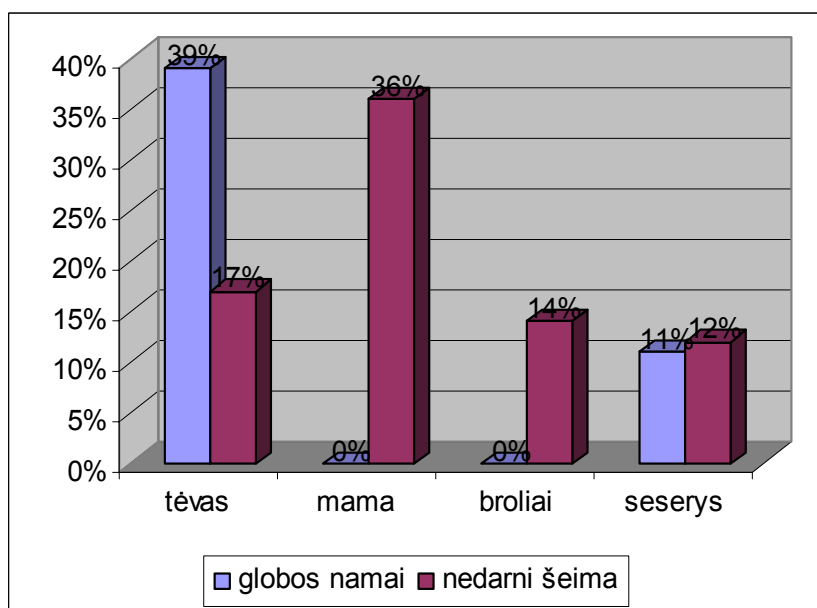
18 % vaikų globos namų tiriamųjų išgražino nupieštą mamos figūrą, o kitų šeimos narių negražino. Tai dar kartą patvirtina, kad tėvo figūros piešimas pirmiausiai, nesusijęs su teigiamais jausmais tiriamiesiems. Nedarniose šeimose gyvenantys vaikai labiausiai išgražino mamos – 43 % , brolių – 24 % figūras. Buvo pastebėtos sudėtingos figūros, puošni apranga, atsirado aprangos detalių (pvz., kišenių, kaspinių ir pan.). Vaikai, nupiešę šeimos narius, grįžo prie jų gražinimo. Tai rodo minėtų šeimos narių reikšmingumą vaikui ir gali vaidinti svarbiausią vaidmenį šeimoje. Tačiau reikia pažymėti, jog vaikas gali grįžti ir prie neigiamus jausmus keliančių, bet jam aktualių asmenų. Vaiko jausmus nustatėme stebėdami, ką, kokias atvejais jis piešia. Dažniausiai piešia papildomas detales ir gražina asmenį tuo atveju, kai jam išreiškia teigiamas emocijas.

Motinos figūros gražinimas siejamas su 1 ir 3 pav. duomenimis. Tad galime teigti, kad nedarnių šeimų vaikai jaučia šiltus ryšius motinai. Manome, kad tai susiję su retesniu alkoholio vartojimu, lyginant su tėvu; motinos polinkiu alkoholio piktnaudžiavimui, kuomet tarp vaiko ir motinos jau buvo susiformavęs prierašumo jausmas, kuris turi įtakos emociniams ryšiams.

5 pav. Spalvinimas

Spalvinimas, kaip ir gražinimas, nurodo vaiko teigiamus jausmus, tarsi su malonumu jis spalvina mylimą žmogų. Paprastai vaikai, spalvindami jiems reikšmingą šeimos narį, panaudoja daugiau spalvų. Pateikti duomenys rodo, jog globos namų auklėtiniams reikšmingiausia mama – 28 % ir broliai – 28 %. Matome, kad tėvo figūrą spalvino tik 4 %. Tai rodo vaiko iliuziją, norą būti su mylimu žmogumi, t.y., mama, o broliai ir seserys – visada šalia esantys nariai – taip pat reiškia norą būti kartu. Manome, kad dėl anksčiau minėtų priežasčių 38% nedarniose šeimose gyvenančių vaikų dėmesį skyrė spalvindami mamos figūrą.

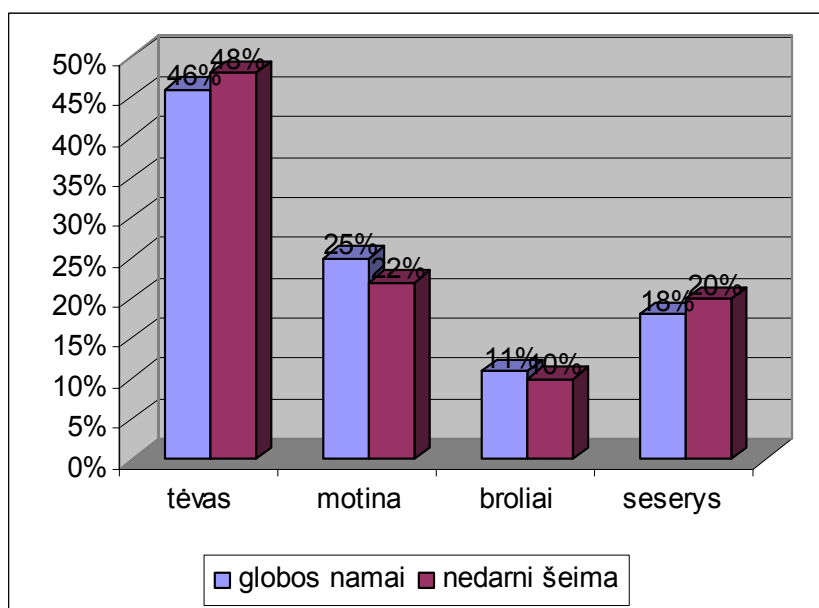

6 pav. Panašumas

Kai vaikas piešia save kaip ir kitas tos pačios lyties figūras, tai galime kalbėti apie gerą savo lyties identifikaciją, tinkamai pasirinktą lyties socialinį vaidmenį. Analogiškas detalių ir figūrų spalvas galime sieti su vaiko noru būti panašiu į tą šeimos narį, norą būti su juo, jo vertinimą, žavėjimąsi. Matome, jog nedarniose šeimose gyvenantys vaikai labiausiai save sutapatina su motina – 26 %. Kaip matėme iš 3 pav. duomenų, nedarniose šeimose gyvenantys vaikai, daugiausiai dėmesio skyrė piešdami detales mamai, kas taip pat rodo panašumo siekį. Mažiausiai dėmesio skirdami tėvo figūros detalėms, nepiešdami šalia, globos namų vaikai, kaip norą būti panašiu vis tik daugiausiai teikė tėvo portretui – 39 %. Manome, kad tai susiformavusio šeimos modelio pavyzdys. Kai tėvas šeimoje buvo jėgos, dominavimo simbolis, kuris fiziškai būdavo pranašesnis.

Globos namuose ir nedarniose šeimose gyvenančių vaikų emocinio santykio su šeimos nariais neigiamas įvertinimas

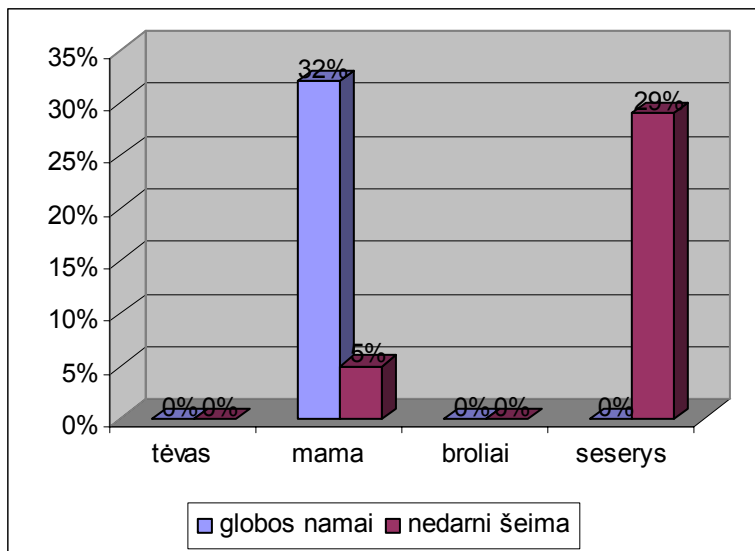
Vaikai paskutinį šeimos narį piešia tą, kuriam jaučia daugiausiai neigiamų emocijų.

7 pav. Piešia paskutinį

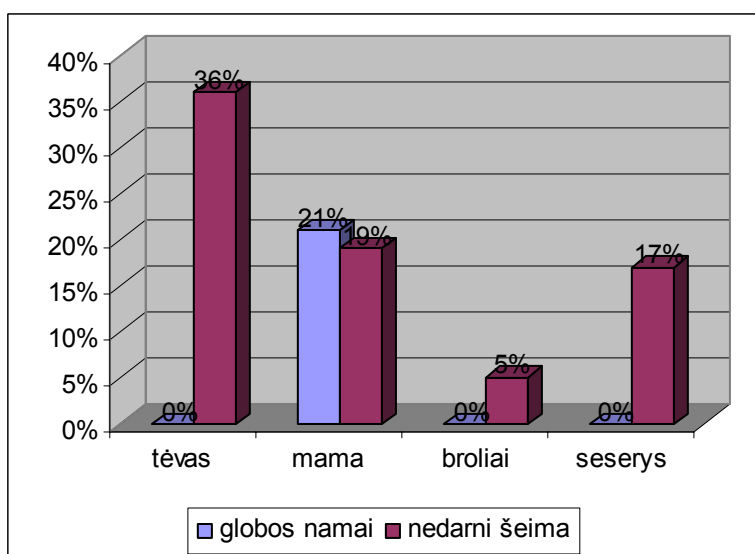
Matome, jog 46 % globos namų auklėtinių paskutinį piešia tėvą, 25 % mamą, 11 % brolius, 18 % seseris, ir 48 % nedarniose šeimose gyvenantys vaikai piešia tėvą, 22 % piešia motiną, 20 % – seseris, 10 % – brolius. Tyrimo metu pastebėta, jog 20 % vaikų prieš piešdami paskutinį šeimos narį darė pauzes. Tai dažniausiai susiję su konfliktinėmis situacijomis. 24 % tiriamųjų, piešdami paskutinį šeimos narį, trynė jį ir vis bandė perpiešti. Tai vėl rodo prieštarą,

konfliktišką situaciją su juo. Taip pat tai susiję su vaiko nesaugumo jausmu bei su vizualiniais – motoriniais trūkumais.

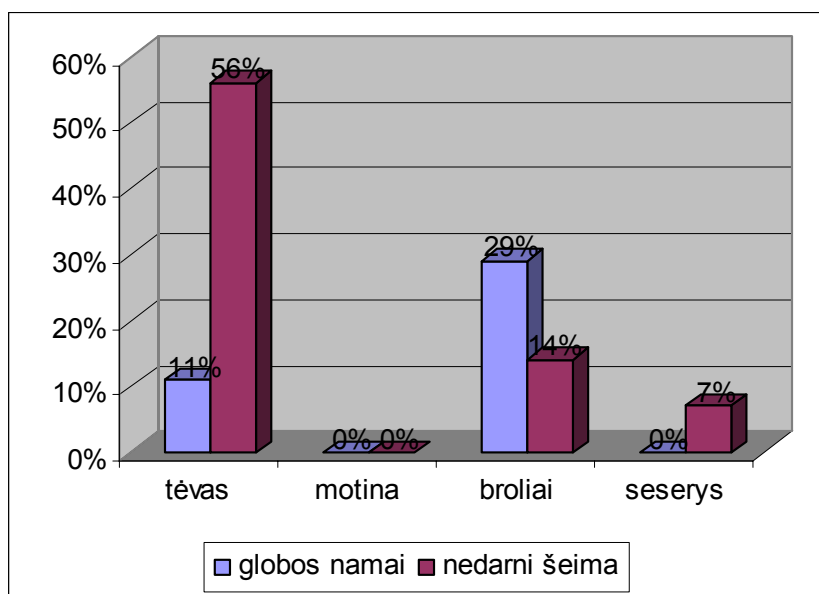
8 pav. **Piešia atokiau**

Atokiau savo mamą piešė 32 % globos namuose gyvenančių vaikų, 29 % nedarniose šeimose gyvenančių vaikų atokiau piešė seseris. Tai labai reikšminga, nes atstumas tarp figūrų žymi emocinę distanciją. Toks piešimas rodo tarpusavio santykių nepakankamumą, parodo ryšio su motina siekį, jo trūkumą. Tai patvirtina ir 3, 5 pav. pateikti duomenys, kai globos namuose gyvenantys vaikai, daugiausia detalių ir spalvų naudojo piešdami mamos figūrą, kas taip pat rodo vaiko norą būti su mama.

9 pav. **Atskiria objektu**

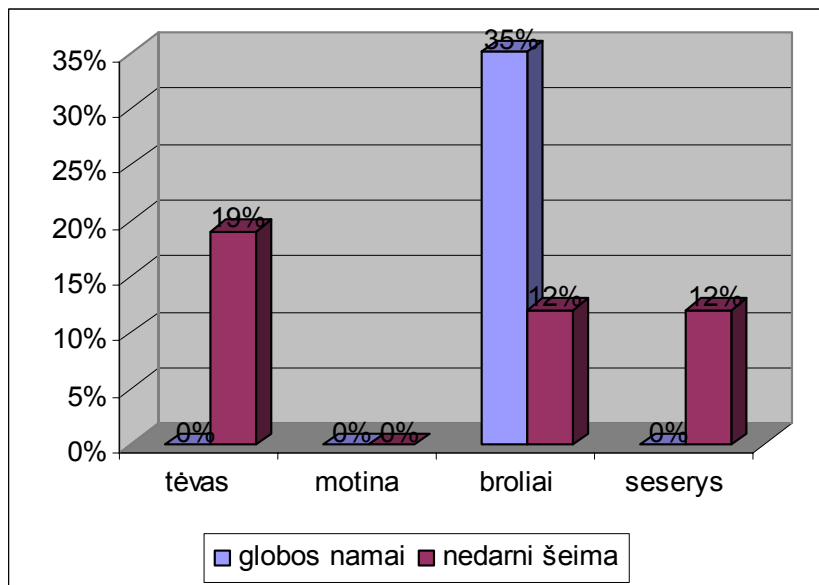
Vaikai, turintys emocinių problemų, linkę atskirti žmones vieną nuo kito objektais, barjeriais. Matome, jog globos namuose gyvenantys vaikai objektais atskiria mamą – 21 %. Tačiau mamai buvo skirta daugiausiai dėmesio piešiant figūros detales (3 pav.), ją gražinant (4 pav.), spalvinant (5 pav.). Todėl galime teigti, jog jiems labai trūksta mamos šilumos, ji yra nepasiekiamo (nelanko, nesidomi vaikais). 36 % nedarniose šeimose gyvenantys vaikai objektais atskiria tėvą, 19 % motiną, 17 % seseris ir 5 % brolius. Tyrimo metu paaiškėjo, jog nedarniose šeimose tėvai agresyvūs, dažnai baudžia vaikus fizinėmis bausmėmis. Kaip matėme iš 1 pav., nė vienas šių šeimų vaikas nenupiešė tėvo paveikslo pirmiausiai, visiškai neteikė dėmesio figūros detalėms (3 pav.), jo negražino (4 pav.) ir net 48 % – piešė paskutinį (7 pav.). Tai rodo, kad objektu atskirtas tėvas kelia nemalonių jausmus šiems vaikams. Tarp tėvo ir šių vaikų egzistuoja emocinė distancija.

10 pav. **Mažiausiai detalių**

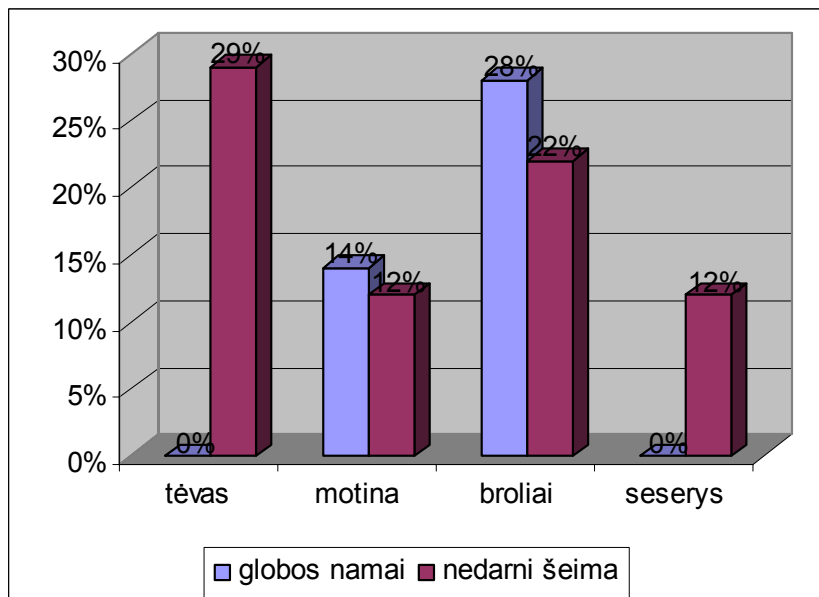
Šeimos narių, sukėlusių vaikui neigiamus išgyvenimus, figūros turi mažiausiai detalių. Matome, jog globos namuose gyvenančių vaikų piešiniuose, mažiausiai detalių surinko broliai – 29 %. Tyrimo metu paaiškėjo, kad tiriamieji mažiausiai dėmesio skyrė brolių figūroms, nes jie nuolat yra šalia. Vaikai ilgėdamiesi mamos, dėmesį sutelkdavo piešiant jos figūrą. Pateikti duomenys leidžia teigti, kad jaučiamas motinos šilumos stygius, ilgesys, prierašumas (3, 4, 5 pav.).

Nedarniose šeimose gyvenantys vaikai mažiausiai detalių piešė tėvui – 56 %. Tai patvirtina neigiamus vaiko jausmus, ryšius su tėvu. Kaip matėme 7, 9 pav., dauguma vaikų tėvą piešė paskutinį ir atskirtą objektais. Manome, kad tai sąlygoja neblaivaus tėvo agresyvus elgesys, muštynės, bėrimai, kurie įtakoja neigiamą psichologinį klimatą šeimoje.

11 pav. **Mažiausiai gražinamas**

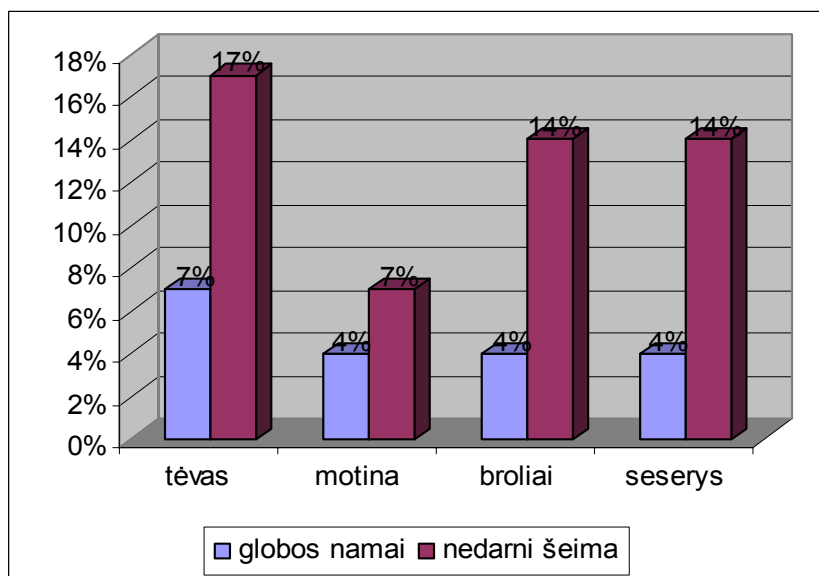
Globos namuose gyvenantys vaikai, mažiausiai gražino brolių figūras – 35 %. Kaip matėme, iš 10 pav. duomenų, mažiausiai detalių taip pat buvo piešiama broliams. Nedarniose šeimose gyvenantys vaikai mažiausiai gražino tėvo figūrą – 19 %. Manome, kad tai susiję su anksčiau minėtomis priežastimis.

12 pav. **Mažiausiai spalvinamas**

Vaiko neigiamą santykį su šeimos nariu rodo ir mažiausiai nuspalvinta figūra. 28 % vaikų, brolių figūras piešė vienos spalvos pieštuku, nespalvindami nei vienos detalės. Manome, kad

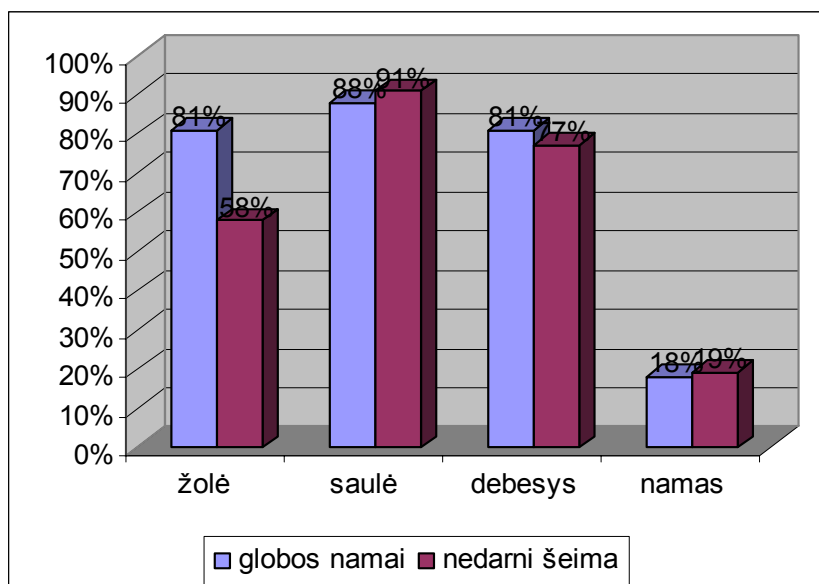
vaikų dėmesys tėvams, sietinas su jų ilgesiu, tikėjimu, kad jie pakeis savo gyvenimo būdą. Tuo tarpu mažiausiai dėmesio skiriama nuolat šalia jų esantiems broliams. Nedarnių šeimų vaikai mažiausiai spalvino tėvo figūras – 29 %. Gauti duomenys leidžia teigti, jog vaikas vengia ilgiau piešti asmenį, su kuriuo susiję nemalonūs išgyvenimai. Tai dar kartą patvirtina, kaip matėme ir iš 7, 9, 10, 11 paveikslų, kad nedarnių šeimų vaikai, gyvendami fiziškai ir psichiškai nesaugioje aplinkoje, kurią įtakoja tėvo agresyvumas, nesirūpinimas, nuolatinis girtavimas ir pan., socialiniai ryšiai tėvo atžvilgiu yra negatyvūs, lydimi nemalonių jausmų.

13 pav. Nepavaizduotas šeimos narys

Šiuo požiūriu labai skyrėsi piešiniai vaikų, kurie gyvena globos namuose, nuo piešinių vaikų, kurie gyvena nedarniose šeimose. Vaikai, gyvenantys nedarniose šeimose, jaučia šeimos santykių silpnumą, atskyrimą nuo jos, emocinį atstūmimą. Matome, kad nedarnių šeimų vaikai nevaizdavo tėvo – 17 %, brolių – 14 %, seserų – 14 %, mamos – 7 %. Praleisti broliai ir seserys atspindi konkurencijos situaciją šeimoje. Piešinio analizė parodė, kad vaikai dažniausiai „pamiršo“ nupiešti tuos šeimos narius, kurie jiems emociškai ne tokie patrauklūs, su kuriais turėdavo konfliktų. Nepiešdamas tų žmonių, vaikas tarytum stengiasi išvengti su jais susijusių neigiamų išgyvenimų.

Tuo tarpu, tik 7 % globos namuose gyvenančių vaikų nepavaizdavo tėvo, 4 % motinos, 4 % brolių, 4 % seserų. Gauti duomenys rodo, kad vaikai ilgisi šeimos narių artumo. Šeimos nariai yra be galo svarbūs jam.

14 pav. **Simbolių vaizdavimas**

Vaiko jausmai šeimoje gali atsiskleisti per įvairius simbolius. Palyginus globos namų auklėtinių ir nedarniose šeimose gyvenančių vaikų piešinius matome, jog jie nelabai skiriasi pagal piešimą tų objektų, kurie gali būti laikomi simboliu jausmų prezentacija. Didžiausias skirtumas vaizduojant žolę, t. y., pagrindo liniją – 81 % ir 58 %. Abiem atvejais galime teigti, kad šie vaikai jaučia, jog stresas ir nepastovumas būdingi jų šeimai. Saulės piešimas gali rodyti aktualų meilės ir šilumos poreikį – 88 % ir 91 % , o debesys rodo vaiko liūdesį, nepasitikėjimą, siejasi su depresija – 81 % ir 77 %. 18 % ir 19 % tiriamųjų piešia namą kaip šiltų santykių, ramybės, pastovumo, darnios šeimos troškimą. Simboliai suteikia papildomą informaciją apie vaiko santykius šeimoje.

Tad pateikti duomenys rodo, kad šilumos, meilės, darnios šeimos troškimas būdingas tiek globos namuose tiek ir nedarniose šeimose gyvenantiems vaikams.

IŠVADOS

1. Mokslinės literatūros analizė parodė, kad socialiniai ryšiai apima įvairiausias sociokultūrinės individo pareigas, santykius vienas kito atžvilgiu. *Socialiniai ryšiai paremti narių pareigomis*, siekiant išsaugoti bendras vertybes; *priklausomybė nuo vienas kito* kaip pagrindas bendram interesui; *identifikacija su nariais*. Socialiniams ryšiams tarp šeimos narių ypač svarbus psichologinis klimatas šeimoje, socialinis – ekonominis šeimos statusas, vaikų ugdymas.
2. Vaikai stipriai emociškai susiję su žmonėmis, kurie yra svarbūs jo kasdienėje priežiūroje. Vaiko psichologinių poreikių tenkinimas ir jautrumas poreikiams yra labai svarbus tolimesnei emocinei ir pažintinei vaiko raidai.
3. Alkoholio priklausomybę turinčių asmenų vaikai susiduria su tokiomis socialinėmis-psichologinėmis problemomis:
 - linę menčiau save vertinti;
 - dažnai jaučia baimę, nerimą ir yra nervingi;
 - turi mokymosi sunkumų, sunkiai sukaupia dėmesį;
 - nepasitiki suaugusiais;
 - sunkiai išreiškia savo jausmus;
 - jaučia kaltę dėl problemų namuose;
 - dažnai tampa nesirūpinimo ar prievartos aukomis;
 - patirta prievarta namuose gali sąlygoti agresiją, emocines problemas ir pan.
 - gėdijasi savo tėvų;
4. Į vaikų globos namus vaikai dažniausiai patenka jau psichologiškai susiformavę. Mokslininkų teigimu globos namų auklėtiniams trūksta neformalaus bendravimo, realaus gyvenimo matymo, tinkamo tėvystės ir motinystės supratimo.
5. Tyrimas atskleidė, kad nedarniose šeimose gyvenantys vaikai šaltumą, neigiamus, nemalonius jausmus, emocinį nepatrauklumą, emocinę distanciją jaučia tėvui, kas patvirtina iškeltą hipotezę. Teigiami, šilti emociniai ryšiai, prierašumas, noras būti kartu jaučiami kitiems šeimos nariams.

6. Nustatyta, kad globos namuose gyvenantys vaikai ypatingą tarpusavio ryšių stoką, ilgesį, nepakankamą šilumos jausmą jaučia mamai. Dominavimas, jėgos simbolizavimas, neigiamas ryšys siejamas su tėvu. Reikšmingi ir emociškai artimi šiems vaikams yra broliai.
7. Tyrimas atskleidė, kad nedarniose šeimose ir globos namuose gyvenantys vaikai pirmiausiai ir arčiausiai savęs piešė brolių figūras, kas rodo emocinį artumą su jais.
8. Nustatyta, kad šilumos, meilės stoka, darnios šeimos troškimas būdingas tiek globos namuose tiek nedarniose šeimose gyvenantiems vaikams.

REKOMENDACIJOS

1. Būtina didinti socialinę, psichologinę pagalbą nedarnioms šeimoms, jose gyvenantiems vaikams, ypač gyvenantiems kaimo bendruomenėse.
2. Su atlikto tyrimo duomenimis būtina supažindinti Rietavo savivaldybės administracijos atsakingus darbuotojus, kas paskatintų atkreipti dėmesį į egzistuojančią opią ir profesionalios pagalbos reikalaujančią problemą. Nestacionarios socialinės paslaugos teikimas yra būtinas šiems vaikams.
3. Tęsiant tolimesnį socialinių ryšių ypatumų tyrimą būtų tikslinga atlikti lyginamąjį tyrimą probleminėse ir neprobleminėse šeimose.
4. Tyrinėjant socialinius ryšius nedarniose šeimose, siekiant platesio požiūrio į egzistuojančius tarpusavio ryšius, tikslinga atskleisti tėvų socialinių ryšių vertinimą su kitais šeimos nariais.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos mažas pajamas gaunančioms šeimoms įstatymas//Valstybės žinios. 2003, Nr. 73-3352.
2. Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija: vadovėlis. – Vilnius: Jošara, 1997.
3. Bendravimo psichologija. Vadovėlis /red. J. Almonaitienė. – Kaunas: Technologija, 2003.
4. Bieliauskaitė R. Asmenybės psichologija. – Kaunas: Šviesa, 1993.
5. Bitinas B. Mikrosociumo auklėjamoji funkcija// Tautinė mokykla. – 1991. Nr. 5. P. 14-16.
6. Brochmann I. Vaikų piešinių paslaptys. – Vilnius: Presvika, 1998.
7. Brochmann I. Ar skriaudžiame savo vaikus? – Vilnius: Presvika, 1999.
8. Bulotaitė L. Priklausomybių psichologiniai aspektai. – Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1998.
9. Bulotaitė L. Alkoholio ir narkotikų vartojimo prevencija mokykloje. – Vilnius: Logotipas, 1999.
10. Chomentauskas G. Šeimos piešimas kaip jos narių tarpusavio santykių tyrimo priemonė. – Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas, 1982.
11. Chomentauskas G. Šeimos piešinio metodikos taikymas vaiko psichologiniams tyrimams. – Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas, 1983.
12. Fürst M. Psichologija. – Vilnius: Lumen, 1998.
13. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. Aš myliu kiekvieną vaiką. – Vilnius: Margi raštai, 1996.
14. Gedvilienė G., Teresevičienė M. Mokymasis bendradarbiaujant. – Vilnius: Margi raštai, 1999.
15. Giedrinė R., Grudzinskas J., Navaitis G. Vaikų psichologinis konsultavimas. – Vilnius: Presvika, 1999.
16. Grozinger W. Braižymas, piešimas, tapymas. – Vilnius, 1996.
17. Gučas A. Vaiko psichologija. – Kaunas, 1980.
18. Gučas A. Vaiko ir paauglio psichologija. – Kaunas, 1990.
19. Ignatavičienė S., Žukauskienė R. Rizikos grupės vaikai. Metodinės rekomendacijos pedagogams. – Vilnius: LR ŠMM pedagoginis psichologinis centras, 1999.
20. Jacikevičius A. Žmonių grupių psichologija. – Vilnius, 1995.
21. Janulaitienė N. Pedagogiškai apleistų vaikų auklėjimas. – Kaunas, 1987.
22. Kvieskienė G. Prievartos prevencija (pedagoginiai aspektai). Socialinis ugdymas II dalis. – Vilnius: VPU, Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija, 1999. P. 42-49.
23. Kvieskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius: Baltijos kopija, 2003.

24. Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997.
25. Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003.
26. Leliūgienė M., Klemkaitė J. Dailės terapija socialiniame darbe su vaikais. – Vilnius: Spauda, 2004.
27. Leonavičius J. Sociologijos žodynas. – Vilnius: Academia, 1993.
28. Mano vaikai: priešmokyklinis vaiko ugdymas. – Kaunas: Šviesa, 2003.
29. Navaitis G. Psichologinė parama vaikui. – Vilnius: Tyto alba, 1997.
30. Navaitis G. Lietuvos šeima: psichoterapinis aspektas. – Vilnius: Tyto alba, 1999.
31. Navaitis G. Psichologinis šeimos konsultavimas: teorijos ir metodai. – Vilnius: Tyto alba, 2002.
32. Nissen J. F. Nematomas dramblys. Alkoholis, alkoholizmas, alternatyvos. – Vilnius, 1997.
33. Pasaulis ir šeima: nacionaliniai šeimos ypatumai /red. I. Juozeliūnienė. – Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, 1992.
34. Priešmokyklinis ugdymas. – Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2002.
35. Psichologija studentui. Vadovėlis. – Kaunas: Technologija, 2000.
36. Regioninė monitoringo ataskaita Nr. 7 Jaunimas ir vaikai besikeičiančioje visuomenėje. – Vilnius: Unicef Lietuvos nacionalinis komitetas, 2001.
37. Socialinis ugdymas II dalis. – Vilnius: VPU, Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija, 1999.
38. Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Kaunas: Šviesa, 1995.
39. Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1985.
40. Vaičiulienė A. Paauglio psichologija. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. – Vilnius: Presvika, 2004.
41. Vaitekoniene V. Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai. Nepilnamečių kriminalinė justicija. – Vilnius: LR VRM, 2002. P. 24-37.
42. Vaitkevičius J. Socialinės pedagogikos pagrindai. – Vilnius: Egolda, 1995.
43. Valickas G. Psichologiniai asocialios asmenybės formavimosi mechanizmai//Psichologija. – 1995, Nr. 14. P. 5-30.
44. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
45. Winnicott D.W. Vaikas, šeima ir išorinis pasaulis. – Vilnius: Varecta, 2000.
46. Woititz J. G. Suaugę alkoholikų vaikai. – Kaunas: Dargenis, 1999.
47. Žukauskienė R. Raidos psichologija. – Vilnius: Margi raštai, 1998.

48. Anderson E.F. Art for all children. Springfield, 1992.
49. Blau P. Exchange and Power in Social Life. – New York: Wiley, 1964.
50. Bowen M. Family Therapy in Clinical Practice. – New York, 1984.
51. Case C and Dalley T. Working with children in art therapy. London and New York, 1990.
52. Homans G. The Human Group. – New York: Harcourt Brace, 1950.
53. Homans G. Social Behavior: Its elementary Forms. – New York: Harcourt Brace, 1961.
54. Mitchell J.C. The Concept and Use of Social Networks. In Social Networks in Urban Situation. – Manchester: University of Manchester Press, 1969.
55. Арнелл А., Екбум И. Когда мама или папа пьет. – Стокгольм: Rädda Barnen, 1998
56. Современная западная социология: словарь. – Москва: Политиздат, 1990.

SANTRAUKA

„SOCIALINIŲ RYŠIŲ YPATUMAI NEDARNIOSE ŠEIMOSE“

Darbe nagrinėjami vaikų, gyvenančių nedarniose šeimose ir globos namuose socialiniai ryšiai su kitais šeimos nariais.

Darbo tikslas buvo – atskleisti nedarniose šeimose ir globos namuose gyvenančių vaikų socialinių ryšių ypatumus bei tai, kaip vaikai vertina šeimos narius. Tyrimo metu duomenys sukaupti naudojantis vaikų grafiniais piešiniais. Tyrime dalyvavo 70 (28 globos namuose gyvenantys vaikai, 42 nedarniose šeimose gyvenantys vaikai) 7 – 11 metų vaikai, gyvenantys Rietavo savivaldybės teritorijoje bei Plungės vaikų globos namuose.

Tyrimo metu nustatyta, kad nedarniose šeimose gyvenantys vaikai, šaltumą, neigiamus, nemalonius jausmus, emocinį nepatrauklumą jaučia tėvui. Teigiami, šilti emociniai ryšiai, prierašumas, reikšmingumas jaučiami kitiems šeimos nariams.

Globos namuose gyvenantys vaikai, ypatingą socialinių ryšių stoką, ilgesį, nepakankamą šilumos jausmą jaučia mamai. Dominavimas, fizinis stiprumas, reikšmingumas, neigiamas ryšys teikiamas tėvui. Reikšmingi ir emociškai artimi šiems vaikams yra broliai.

Raktiniai žodžiai: šeima, nedarni šeima, socialiniai ryšiai, socializacija, prierašumas.

SUMMARY

The Characteristics of Social Relations in Disharmonious Families

The topic of presented survey work is social relations of children living in orphanage and disharmonious families with their family members.

The purpose of this work is to disclose the the characteristics of social realations of children, living in orphanage and disharmonious families, and how they value the members of their families. The data collecting method for this survey was making the drawings made by the children. There were 70 children of age 7 to 11 were participated in the suvey (28 of which were from orphanage and 42 from the families with different social disadvantages). Both groups were collected in Rietavas and Plunge towns.

Assessin the drawings was found, that in disharmonious families children tend to feel negative feelings towards father. Positive feelings are more felt towards the rest of the family members.

Wheras children of shelter home expressed the lack of warm feelings towards mother. Father in those children perception is seen as dominant and negatyve (same in perception of those living in disharmonious families). Significantly warm feeling of the researched in the second group were expressed towards the siblings.

Key words: family, disharmonious family, social relations, socialization, social attachment.